

NEZNÁMÉ

MEZINÁRODNÍ SEMINÁŘ
V LIBERCI - ŘÍJEN 1997

Osudy
NADACE BERNARDA BOLZANA
NADACE FRIEDRICHA EBERTA

NADACE BERNARDA BOLZANA
NADACE FRIEDRICHA EBERTA

A 98 - 05837

*Sborník autentických vzpomínek
a příspěvků historiků o složitých osudech
bývalých československých občanů
německé národnosti - sociálních demokratů
a dalších antifašistů v letech 1918 - 1948.*

©
ISBN 80-902240-4-0

NADACE BERNARDA BOLZANA

PETR PROUZA
Neznámé osudy

Nadace Bernarda Bolzana už sedmým rokem aktivně působí v oblasti česko - německých vztahů s programovým důrazem na novou kvalitu existence dvou sousedících států, dvou národů, jejichž minulost se dlouhý kus odvíjela na společné cestě. V řadě našich seminářů a konferencí odkrýváme dříve záměrně falšované či přímo zamlčené dějiny týkající se zejména spolužití Čechů a Němců v jednom státě, v bývalé Československé republice.

Snažíme se vyvolat a zároveň zaplnit ona bílá místa na vzájemné historické mapě, která významným způsobem ovlivnila existenci států i osudy miliónů jednotlivých osob. A právě mezi ony, kdo ví proč, stále zakryté stránky společné minulosti Čechů a Němců, patří širší veřejnosti neznámé osudy československých občanů německé národnosti přesvědčením sociálních demokratů a vůbec antifašistů.

Jsmo velice rádi, že naše usilování se setkala s velice souznělým ohlasem v pražské kanceláři Nadace Friedricha Eberta, jmenovitě u jejího ředitele dr. Kurt-Petera Schütta a zde přítomného dr. Emanuela Pluhaře. Díky spolupráci s nimi jsme zorganizovali tento seminář v Liberci, ve městě, které jsme záměrně vybrali pro jeho vlastní, bohatou i protikladnou česko - německou historii.

Velice dobrým předpolím našeho setkání je právě vycházející publikace dr. Hany Mejdrové, které se podařilo shromáždit cenné dokumenty osvětlující z mnoha stran činnost německých sociálních demokratů v tehdejší Československu. Byly to

vskutku vesměs trpké životní osudy lidí, kteří neochvějně obhajovali své přesvědčení v podmínkách nedůvěřivého českého okolí či přímo v dobách nacistické perzekuce a v neposlední řadě i v nenormálních podmínkách po ukončení druhé světové války.

Životní příběhy československých občanů německé národnosti, kteří zásadním způsobem vystupovali proti fašismu a všem podobám totalitního myšlení, jsou mimo jiné i jednoznačným dokladem nesmyslnosti teze o kolektivní vině všech českých, nebo chcete-li, všech sudetských Němců. Připomínám to proto, že tato jednoduchá a direktivní propagandistická teze je stále aktuální a stále stejně nakažlivá a zhoubná.

V posledních letech jsme z různých stran českého politického spektra slyšeli mnohokrát o kolektivní vině sudetských Němců za události v Československu v třicátých i čtyřicátých letech a to zejména nedávno při formulování česko - německé deklarace. Ani nyní, při formování Fondu budoucnosti a Česko - německého fóra nevidíme mnoho vskutku zasvěcených vystoupení. A to kupodivu ani ze strany oficiálních českých reprezentantů v rámci nynějších česko - německých jednání.

Zdá se, že se naplňují naše pochyby o užitečnosti mezistátní česko - německé deklarace a o prohlubující se distanci mezi oficiální diplomacií obou států a tak zvanou lidovou diplomacií, tedy mezi takřka každodenním kontaktem například v pohraničních regionech Německa a České republiky. I to, že budoucí Koordinační rada diskusního fóra na české straně vzniká v zákulisním přístěři úřednických kanceláří není právě povzbuzující.

Ale to není téma našeho semináře, chtěl jsem jen připomenout, že česko - německá problematika sebou stále táhla ranec rozličných přesudků a apriorních stanovisek, kterým se daří i v dnešní době. Nadace Bernarda Bolzana má, jak už bylo řečeno, naopak ve svém programu důsledné odkrývání tabuizovaných míst v naší společné minulosti.

Budeme si dnes i zítra připomínat osudy československých občanů německé národnosti - sociálních i křesťanských demo-

kratů, komunistů a vůbec antifašistů, uslyšíme svědectví autentických pamětníků tehdejších událostí, je tu mezi námi Olga Siplová z Mnichova, je tu Jirka Loewy, který vážil cestu až z dalekého Wuppertalu, je tu liberecký Erwin Šolc a další, uslyšíme i odborné referáty historiků zabývajících se tímto okruhem a navíc máme spolu s Nadací Friedricha Eberta v úmyslu vydat v dohledné době publikaci shrnující průběh tohoto semináře a doplněnou ještě dalšími pamětníckými hlasy.

Nazvali jsem náš seminář, myslím zcela případně - Neznámé osudy. Dovolte mi na závěr ještě připomenutí. Už před skoro dvě stě lety přišel velký muž, jehož jméno naše Nadace nese - Bernard Bolzano, s myšlenkou, že vůbec nerozhoduje jaké je kdo národností, zda-li je Němec, Čech či třeba Portugalec, ale že záleží jediné na tom, jaký je to skutečně člověk, že záleží na osobních hodnotách. Tentýž Bolzano zastával ideu tak zvaného zemského vlastenectví, tedy vztahu k zemi, kde se kdo narodil, anebo kde trvale žije.

Bolzanovy úvahy jsou v dnešní době evropského sjednocování a pohybu osob bez státních hranic jistě velice moderní a aktuální. A jsem přesvědčen, že lidé o jejichž „neznámých osudech“ tu budeme hovořit, možná nevědomky takového zemského vlastenectví plně prožívali i za cenu nejvyšších obětí.

Také proto je třeba, abychom na ně nezapomněli.

HANA MEJDROVÁ

Trpký úděl - německá sociální demokracie v ČSR v letech 1937 - 1948

Dovolte mi nejprve několik poznámek ke genezi sborníku, který vám je prezentován. Záměr na jeho vydání vyšel ze snahy některých českých historiků zaplnit bílá místa v historii česko-německých, tedy mezer, bez nichž je obraz určité etapy naší historie neúplný a tudíž zkrslující. Mezery v historii česko-německých vztahů mají - vzhledem k jejich politické aktuálnosti - ještě jeden závažný následek. Vytvářejí prostor pro falzifikace a mýty, poplatné politické lícitaci, umožňují lacinou honbu za senzací. Je tedy zaplnění bílých míst jak v zájmu historické pravdy, tak v zájmu seriózního politického postupu při řešení vztahu dvou národů, vztahu, který tvořil, tvoří a bude tvořit důležitou součást evropské politické scény. Nadace Friedricha Eberta, která projevila prostřednictvím ředitele své pražské pobočky k iniciativě českých historiků mimořádnou vstřícnost, měla navíc pochopitelný zájem na prohloubení znalostí o bývalé německé sociální demokracii v ČSR. Konečně, a to se vracím k motivacím českých historiků, je tu i morální stránka věci. Myslím, že to mají být především historikové národa, který se dopustil bezpráví vůči jinému národu, rase nebo uskupení, kteří mají povinnost přispět k očistnému pokání co nej přesnější rekonstrukcí událostí. Tuto povinnost máme rozhodně vůči německým sociálním demokratům z předválečné ČSR pro jejich poválečný osud. Domnívám se tedy, že je zřejmé, že důvodů k vydání sborníku bylo více nežli dost.

K rekonstrukci událostí, které byly často z nejrůznějších důvodů zjednodušené a jednostranně interpretovány nebo opředeny mýty a polopravdami, zdála se nám jako nejsmysluplnější forma sborníku dokumentů. Hodnota jejich výpovědi je totiž

nepopíratelná, pro historika jsou nepostradatelným předpokladem seriózní práce, pro čtenáře často přesvědčivějším důkazem nežli mnoho stránek výkladů. A protože jsme chtěli oslovit nejen historiky, ale též českého čtenáře, byly dokumenty, které se jinak prezentují v původním znění, přeloženy do češtiny.

Rozhodnutí vydat sborník dokumentů bylo navíc ovlivněno editorčiným zjištěním, že v některých archívech - v Praze Státní ústřední archiv a Archiv kanceláře prezidenta republiky - existují k tématu dosud téměř nevyužitě fondy. Zejména však, že stranou pozornosti historiků zůstal fond Archivu české sociální demokracie, mapující podrobně vznik, organizaci, průběh, hlavní protagonisty a problémy tzv. dobrovolného odchodu německých sociálních demokratů z ČSR. Zvláště tento poslední zdroj dokumentů umožní rekonstruovat nejozřejavější část problematiky, která byla dosud většinou popisována pamětníky nebo na základě jejich vzpomínek.

I sborník dokumentů by mohl být matoucí, pokud by editor provedl jednostranný výběr, předurčený být pouhým důkazem předem přijaté teze nebo soudu. Domnívám se, že mnohostrannost a mnohorozměrnost předložených dokumentů dokazuje lépe než jakékoli prohlášení, že jsem jako editorka nikomu nestranila a že jsem se, podle zásady padni komu padni, nevyhýbala žádnému svědectví. Konečný soud náleží ovšem čtenáři.

Několik poznámek k časovému vymezení sborníku. Podíl německých sociálních demokratů v boji proti nacismu a jejich roli v pohraničí prokazují nejlépe poslední dva roky před Mnichovem, kdy eskaloval tlak a napětí, kterému museli obránci československé demokracie v pohraničí čelit. První kapitola je proto věnována letům 1937 - 1938. Druhá ukazuje osudy německých antifašistů i Čechů v pohraničí po Mnichově a za války. Třetí kapitola začíná rokem 1945 a končí rokem 1948, tedy rokem, kdy končí i pobyt většiny německých sociálních demokratů na území republiky.

Časové rozpětí, které sborník obsáhl, není příliš velké, zejména sub species aeternitatis, vlastně zlomek vteřiny. Ale je to období nahuštěné událostmi dalekosáhlého historického význa-

mu, bohaté na nesmírné lidské tragédie. Jsou zajisté delší období, která plynou jako poklidná řeka a umožňují lidem prožít jim vyměřený čas v relativním klidu. V naší době jsou bohužel vzácná. Vývoj a vyústění určité historické události nebo etapy můžeme obvykle vysledovat až po delší době. Specifika období, jakým se zabývá sborník, je v tom, že vznik, vývoj i vyústění se vyjeví téměř bleskově.

Brzy po vítězství nacismu v Německu zaplavila pohraničí lavina nacionalistického fundamentalismu a teroru, která odstartovala sled příčin a následků. Nenávist, nelidskost, plodily zase nenávist a nelidskost. Zástupy nevinných obětí nacistického teroru vedly k lhostejnosti vůči nevinným na straně druhé. Do oblastí vyháňených a do vězení a koncentráků poslaných oběti se vrhali lidé supho charakteru, aby kořistili tak, jak toho bude me svědky po roce 1945 zase z druhé strany.

V první kapitole a v začátku druhé kapitoly (období po Mnichově) je řada dokumentů o počátcích celého procesu. Svědčí nejen o násilí, kterého se dopouštěli henleinovci a říšští nacisté vůči německým antifašistům, ale i vůči českým občanům v pohraničí, z nichž mnozí tu pouze plnili svoji služební povinnost - poštovní zaměstnanci, učitelé ap. Jsou tu někdy až dojemné příklady snahy čelit násilí, i solidarity mezi Němci a Čechy, i důkazy snahy prezidenta Beneše podpořit německé antifašisty. Další dokumenty jsou svědectvím o hrubém porušování státní suverenity republiky dávno před Mnichovem, o vysílání bojůvek na naše území, zavlékání Němců i Čechů do říše ap. Tyto doklady, i když mají někdy s německými antifašisty jen nepřímou souvislost, nebyly zarazeny náhodně. Patří k úplnosti obrazu doby i k pochopení prvopočátků toho, co nám pak ukáže třetí kapitola. Zmiňují se o významu první kapitoly tak obsírně, protože pozorují, že množství dosud zcela neznámých dokumentů třetí kapitoly i „popularita“ jejího tématu - odsun - vede k často nevyvážené pozornosti, k přehlížení klíčového významu kapitoly první.

Dovolu ještě několik poznámek k další badatelské činnosti. Vydáním sborníku nebylo zdaleka ukončeno zaplňování bílých míst. Chtěla bych upozornit jen na tři závažné mezery, při je-

jichž vyplnění by možná měli spolupracovat čeští i němečtí historikové, protože dokumenty bude třeba hledat na obou stranách hranic. Jde o popsání průběhu Kristallnacht v pohraničí a o osudy sudetských židů vůbec. Morální povinnost zde mají sice především němečtí historikové, ale ani česká společnost se ke svým židovským spoluobčanům nezachoval vždy s účastí hodnou jejich tragickým osudu za války. Bude též třeba popsat protinacistický odboj německých křesťanů. Velmi aktivní složku protinacistického odporu a zejména pak v odbojové činnosti, tvořili němečtí komunisté. I když bylo za minulého režimu vydáno několik, většinou vzpomínkových prací (podrobnější zmínka je v úvodu k II. kapitole), je třeba provést korektury, které by uvedly na pravou míru dosavadní Dichtung a vystopovaly skutečnou Wahrheit. Především však zcela chybí práce o jejich poválečném osudu. V tom směru by bylo patrné třeba využít fond SÚA, z něhož jsem zařadila do sborníku dva dokumenty, a především německé archivy, kde se údajně nachází memoáry některých osobností německých komunistů ze Sudet.

Závěrem bych chtěla upozornit na to, co by mělo být v práci historiků samozřejmé, ale co tak samozřejmě není a co již zcela chybí v historické publicistice, která se často česko-německými vztahy zabývá. Při „objevování“ nových a nových dokumentů uvědomovala jsem si stále naléhavěji, jak problematické jsou četné, často i dobře míněné kategorické soudy i závěry a zejména generalizace. Byla bych ráda, kdyby si i čtenáři předložených dokumentů uvědomili, jak problematické je často jednoznačný závěr. Že je proto lepší - a o to jsem se snažila - dát k dispozici všechna svědectví velmi rozporuplné skutečnosti. Taková konfrontace informací nás totiž poučí, že v dějinách a v životě můžeme dělat jednoznačné závěry jen zřídka a s největší opatrností.

Němečtí sociální demokraté v ČSR a jejich poměr k československé státnosti

Smyslem našeho setkání zde v Liberci je přispět k tomu, aby si česká veřejnost začala ujasňovat rozdíly uvnitř sudetoněmecké politiky v SRN a začala překonávat svůj nediferencovaný přístup k ní a zejména k její minulosti. Tento referát se pokouší ukázat na historické příčiny, které by měly uvedenou diferenciaci umožnit. Samozřejmě, že nám jde především o to, aby si věc ujasnili čeští sociální demokraté. Tím nemá být řečeno, že by v historii nebyla kolem Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei (DSAP) sporná místa. Ta nemíníme nijak zastírat. Je ovšem pravda, že pozitivní činnosti této strany v mezinárodním Československu převažují a že to tvoří most k překonání rozporů mezi ČSSD a Seligerovou obcí či rozdílu mezi ní a SPD, ba k překonání současných rozporů mezi Čechy a Němci vůbec.

I.

Jedno takové sporné místo souvisí s otázkou vzniku ČSR. O něm sudetoněmecký landsmannschaft tvrdí, že byl počátkem všeho zla, neboť sudetským Němcům upřel sebeurčovací právo, že otevřel cestu k tomu, aby sudetští Němci byli v ČSR utlačováni a že tím byla zapříčiněna cesta, která vedla k Mnichovu. Na české, i když se zde v poslední době objevují v okruhu kolem revue Střední Evropa podobné názory, převažuje jiné stanovisko. Podle něj zdrojem neshod, vedoucích k rozpadu Rakouska-Uherska a ke vzniku malých středoevropských národních nebo kvazinárodních států ve středovýchodní Evropě, včetně Československa, byla neschopnost starého mocnářství vyrovnat se s národy, které ho tvořily. Sebeurčovací právo, v závěru světové války tolik

prosazované, se týkalo národů, nikoliv jejich jednotlivců a v cílech zemích žijících složek, pro něž bylo v Saint - Germainské smlouvě formulováno právo menšinové. T. G. Masaryk a lidé mu blízcí - mimo jiné i čeští sociální demokraté byli při konci války pro dosti velkorysý řešení tohoto práva, což se týkalo zejména Němců z Čech, Moravy a Slezska.

Na německé straně však byly tyto návrhy (německý ministr - krajan, tři převážně samosprávné německé župy, němčina jako druhý jazyk země, spravedlivá školská a kulturní politika ap.) odmítnuty. Sudetoněmecká politika dala přednost pokusu o oddělení žup Deutsch-Böhmen, Sudetengau (na severozápadní Moravě), Deutsch-Südmarken a Böhmerwaldgau a jejich připojení - ještě spolu se zvláštním statutem některých německých enkláv v českomoravském vnitrozemí - k Německému Rakousku a s ním k Velkoněmecku. Tohoto pokusu se zúčastnila též i DSAP vedená tehdy svým předsedou Josefem Seligerem. Tento pokus, o jehož neúspěšnosti mohlo být už vzhledem k velmocenské konstelaci po válce předem jasno, však ztroskotал. Zvlášť důležité pro další průběh vztahů bylo, že vyvolal na české straně hlubokou nedůvěru, která se přidala k starším českým averzím a zatížila české vztahy k sudetským Němcům po celou dobu trvání meziválečné ČSR. V české politice to povede k redukci původních Masarykových představ o statutu Němců ve státě, k vypracování jeho ústavy bez Němců a k posílení pozic kramářovského bojovného nacionalismu. Jím byl potom v rozporu s ústavou odsabotován vznik tří převážně německých žup a uplatněny jazykové zákony a nařízení, které přes nutnou míru upřednostňovaly postavení češtiny jako „státního, oficiálního jazyka“ a komplikovaly německé postavení.

II.

Když saint - germainská konference definitivně schválila vznik Československa s historickými českými a moravskými hranicemi, přešla i sudetoněmecká politika k tzv. politice na půdě státu, ovšem k takové, která byla vůči němu negativní (odtud název „negativismus“). Tento směr měl v sudetoněmecké politice na několik let převahu a byl dirigován zejména nacionalistickými

stranami, jako byla Deutsche Nationalpartei (DNP) a Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei (DNSAP) v čele s patriarchou negativismu, rytířem Lodgmannem von Auen.

K jeho nacionálnímu svazu se už němečtí sociální demokraté v Československu nepřipojili a postupně se stali základnou druhého směru, tzv. aktivismu, který se snažil ve spolupráci s českými partnery získat německý podíl na státní moci a ne daný stát zničit. To souviselo i se střídáním na místě předsedy DSAP, kde zemřevšího Seligera vystřídal Ludwig Czech. (Paradoxním detailem je, že předsedou ČSSD byl jeden čas Antonín Němec.) Aktivismus se kromě německé sociální demokracie prosadil i v dalších německých stranách jako byli agrárníci, křesťanství sociálové a liberálové. Postupem doby si aktivistické strany získávaly stále větší podporu, takže ve volbách r. 1928 získaly 1 137 000 hlasů, zatímco negativisté jen 349 000.

Police aktivismu byla v roce 1926 posílána přijetím dvou německých ministrů, agrárníka Františka Spiny a křesťanského sociála Mayr-Hartinga. Němečtí sociální demokraté se tentokrát ještě do vlády nedostali, protože celé vládní přeskupení bylo z české strany prováděno jako manévry s cílem vytlačit z vlády i sociální demokracii Československé a zřítid vládu tzv. panské koalice. Tato slabina byla pak napravena po volbách, kdy v roce 1929 Mayr-Hartinga vystřídal na postu ministra sociální péče - vzhledem k událostem, jež měly záhy přijít, velice důležitým - předseda DSAP Ludwig Czech.

Kromě přesunů ve špičkové politice probíhalo i sblížování na úrovni společenských organizací a obou sociálně demokratických stran - tak říkajíc „dole“. Tato spolupráce byla mimo jiné ulehčována i vysokou hospodářskou konjunkturou, kterou Československo prodělávalo ve druhé polovině dvacátých let. Tato léta byla tedy úspěšná jak politicky, tak hospodářsky. Celkově lze říci, že trend dvacátých let směřoval k zlepšování česko - německých vztahů natolik, že se začalo uvažovat o rozšíření práv sudetských Němců ve směru autonomie kulturní, nebo i správní, kterou podporoval i prezident Masaryk. Sociální demokraté obou národností byli v tomto směru protagonisti.

III.

Do tohoto příznivého trendu jak ve vývoji celé republiky, speciálně česko - německých vztahů však převratným způsobem zasáhly dvě události. Byla to jednak velká hospodářská krize zpočátku třicátých let a jednak Hitlerovo vítězství a příchod k moci v Německu. Krize zasáhla pohraniční oblasti Čech a Moravy ještě mnohem tíživěji než české vnitrozemí; dá se tu přímo mluvit o sociální katastrofě. Ta otrásla důvěrou českomoravských Němců v aktivistickou politiku a v celý Československý stát. Východisko z tristní hospodářské a sociální situace hledali pak ti Němci jinde - konkrétně pak v Hitlerově „Třetí říši“, která v důsledku řízeného a na válku orientovaného průmyslu překonávala nezaměstnanost rychleji než liberální ČSR. Neméně roli přitom hrál program nové německé velikosti, předkládaný Němcům Hitlerem, který sice zahájil zbrojení, ale jinak se svými válečnými úmysly *zatím* na veřejnosti příliš nechlubil. Pro životní postoj sudetských Němců bylo prioritou řešit jejich sociální bídu a to se Německo zdálo nabízet.

V této situaci přehodnotila německá sociální demokracie v Československu svou orientaci. Stáhla heslo autonomie a dala přednost obraně československé demokracie, spatřujíc v tom i šanci pro Němce vůbec; ČSR byla totiž - kromě Švýcarska - posledním kouskem Evropy, kde mohli žít v demokratických poměrech! S tím, jak republika řešila postavení sudetských Němců, však DSAP zcela spokojena nebyla. Také proto, aby se aspoň zčásti vzal vřt z plachet prohitlerovské Henleinové Sudetoněmecké strany (SdP), navrhla za souhlasu ostatních aktivistických stran Československé vládě opatření k zlepšení situace v pohraničí. Příslušné memorandum z 27. ledna 1937 předložene L. Czechem kladlo na první místo pomoc pro krizi těžce sužované pohraničí. Týkalo se to jednak podpory tamní investiční činnosti, jednak uzákonění povinnosti zaměstnávat při ní místní dělníky a zaměstnance. Druhým - a neuragickým - bodem bylo zajištění národního proporcionality ve státních a veřejných službách, a to při ulehčení jazykových zkoušek pro zaměstnance nečeské národnosti. Na to navazoval požadavek uzpůsobit jazykovou praxi parlamentu, soudů, úřadů, veřejných podniků a veřejnoprávních korporací potřebám jednotlivých národností. Nad

dodržováním těchto úlev měla bdít nově zřízená parlamentní komise. Další bod vyžadoval zlepšení národnostní praxe ve školství. Požadavek autonomie zařazen nebyl, neboť by to za existující převahy SdP znamenalo vytvořit v ČSR enklávu fašismu, podrývající demokratické principy.

Československá vláda odpověděla na toto memorandum dobré vůle lživě a vyhnula se - podobně jako aktivisté - otázce přeměny ČSR jako národního státu ve stát národnostní; to udělá až pod tlakem SdP a Berlína až o rok později, kdy už bude pozdě. Česká socialistická levice se naždožila o to, aby se Czechovo memorandum stalo východiskem nového smíření. Josef Fischer ze skupiny Dělnické akademie psal, že „jde o takovou úpravu věcí konkrétního každodenního života, ... která by našim německým spoluobčanům umožnila, aby se v republice definitivně vžili u vědomí, že jsou jejím druhým národem, ...“ Na obou stranách je nutno opodstatit se od historicky nylného pojetí dějin jen jako dějin bojů s „dědičným“ nepřítelem, přestat (z německé strany) považovat československý stát za dočasné provizorium a naopak (z české strany) existenci menšin v něm za nedostatek nebo dokonce za „nepřechu“, jež musí být odstraněna, neboť „podporován šovinismem německý, podporuje jej zase šovinismus český a napomáhá na německé straně těm, kdo dodnes neuznali ČSR - ať vědomě či podvědomě - za něco definitivního.“

Němečtí sociální demokraté z ČSR dali tedy mj. právě zmíněným memorandum - přednost československé demokracii i s jejími nedostatky před národním vítězstvím pod prapory totalitního nacismu. V téže době došlo také k jinému česko - německému sblížení. Čeští demokraté přivítali příchod demokratů německých a rakouských, kteří v ČSR hledali asyl před Hitlerovým režimem v Německu a Dolfusovým v Rakousku. Republika i přes některé snahy pravice tyto uprchlíky přijala a vytvořila pro ně i když ne ideální, přece alespoň přijatelné podmínky, ve kterých mohli existovat i být politicky činní - bohužel jen krátce, jen do Mnichova, po němž převážil protiemigrantský nátlak Německa i nacionální nevráživost nové česko - slovenské státní moci.

Přes tuto krátkodobost československé pomoci vzpomínali

němečtí demokratičtí vyhnanci na ČSR s respektem. „Má dojata úcta“, psal Heinrich Mann, jeden z těch, jimž se dostalo azylu i československého občanství, „patří Československu, tady je stát, který ponechán sám sobě široko daleko v nepřátelském okolí - a nakonec vydan na pospas - přesto přese všechno nepozbyl své morální velikosti.“ A jiná exulantka vzpomínala: „Ve Švédsku a Norsku (kam část těchto lidí z ČSR přešla), bylo hmotných starostí méně. A přece se nám tyto obě azylové země nestaly domovem; toužili jsme po těžkém sice, ale lidsky a politicky bohatším životě v Praze.“

Je-li přijetí antihitlerovských vyhnanců v ČSR případem, který nejen zasluhuje ocenění, ale měl by být jedním ze stavebních kamenů, které mohou zakládat nové česko - německé porozumění, je nutno stejně, je ještě více ocenit případ opačný - pomoc, kterou poskytli němečtí sociální demokraté (a samozřejmě i komunisté a další antifašisté) obrané ČSR v době před Mnichovem.

V této době prakticky a obětavě potvrdili svůj postoj k demokracii toho státu, v němž žili, jednak tím, že s posledním zbytek sil velmi bojovně utkali s henleinovci, čelili jejich propagandě i demonstracím a dokázali uspořádat svoje vlastní masové akce, které byly větší, než si dnes připouštíme. I nadále odmítali Hitlera a dokonce vytvořili svou ozbrojenou organizaci Republikanische Wehr, která působila společně s československými jednotkami Stráže obrany státu při střežení hranic a utkával se s henleinovskými bojůvkami.

Tento postoj německých sociálních demokratů z Čech, Moravy a Slezska zasluhuje vysokého ocenění i zpětného docenění. Projevili ho totiž v situaci, která byla pro ně krajně riskantní, protože byli svými soukmenovci prohlašováni za jakési vyvrhle z německé „volksgemeinschaft“, pronásledováni už tenkrát a co horšího - „zapisovali se“ do seznamu kandidátů na pomstu, kterou na nich henleinovci a gestapo vykonají, až v pohraničí uchvátí moc. Tato pomsta po Mnichově a obsazení pohraničí německou armádou skutečně přišla a tisíce sudetoněmeckých sociálních demokratů musely buď uprchnout do ciziny nebo trpět pod hrůzovládou gestapa v koncentračních táborech a věz-

nicích i pod živelnými útoky svého okolí. Na tyto věci se z české strany jaksi pozapomnělo. Bohužel.

IV.

Svému antifašistickému postoji zůstalo jádro sudetoněmeckých sociálních demokratů věrno i během druhé světové války, ať už doma nebo v emigraci. Zde pracovala sudetoněmecká sociálně demokratická strana (jejíž Wenzelem Jakschem vedené křídlo česem přijalo název Treuegemeinschaft sudetendeutscher Sozialdemokraten) jako největší seskupení sudetoněmeckých antifašistů ve Velké Británii, resp. v celé emigraci vůbec. Mezi ní a emigrací českou došlo dílem ke spolupráci, dílem však i k rozporům, které se promítly dovnitř Treuegemeinschaft.

Jaksch totiž vyvodil z meziválečného vývoje střední Evropy závěr, že po porážce hitlerismu, o níž mu upřímně šlo, nebude možno obnovit organizaci tohoto subkontinentu v její versalleské podobě. Místo toho projektoval středoevropskou federaci teritoriálně bazírující především na rozloze Velkoněmecké říše, která by středoevropskou „kleinstaaterei“ překonávala. Jednotlivé státy se k ní mohly připojovat na základě svobodného rozhodnutí, což se týkalo i Čechů a Slováků, ale i německých Rakušanů a sudetských Němců. Češi se mohli hlásit jako „historické provincie Čechy a Morava“ – což evokovalo obavu před negací Československa nebo dokonce i „českého“ státu. Sudetští Němci měli mít právo rozhodnout se, zda do federace vstoupí jako autonomní sektor uvnitř obou uvedených provincií nebo jako provincie říšskoněmecká.

Tato koncepce negující obnovu Československa, samozřejmě vyvolala na české straně vážné obavy a nesouhlas. Jaksch sám ji v roce 1940 „zněkců“ připuštěním obnovy ČSR jako federálního státu s rovnoprávným postavením Němců.

Tento posun vytvořil možnost jednání mezi Jakschem a Benešem, přesto však Treuegemeinschaft ideu nadčeskoslovenského federálního řešení zcela neopustila a česem se k ní v souvislosti s Jakschovým lpěním na platnosti Mnichova zase vrátil.

Na obou těchto sporných bodech, pro český odboj nepřijatelných, se v roce 1941 - 42 prohlubovala konfrontace mezi Jakschem a Benešem. Z německé strany byl zase za nepřijatelný považován projekt transferu sudetských Němců. Přesto, že zde došlo v roce 1940 k určitému sblížení stanovisek (neboť Beneš přišel s variantou tří německých žup, která vysídlení Němců významně omezovala), byla příslušná dohoda (doplňovaná i vstupem 6 sudetoněmeckých zástupců do londýnské Státní rady) odkládána - na dobu, kdy již na ni bude vzhledem k zesílenému teroru okupačního režimu v Čechách a na Moravě příliš pozdě. Výsledkem bylo, že vztahy mezi oběma protagonisty byly v roce 1943 zmrazeny a každá strana šla svou cestou.

Jakschova pozice však neovládla celou sudetoněmeckou sociálně demokratickou stranu v exilu. Na základě nesouhlasu s Jakschovou negací Československa se od Treuegemeinschaft odtrhla v říjnu 1940 silná odborářská skupina (tzv. Zimmer-Gruppe), kterou vedle Zinnera vedli tři poslanci, Irene Kirpalová, Franz Krejčí a Franz Kögler, tři členové předsednictva ČSSD, stoupenci bývalého předsedy L. Czecha. S Jakschem se navíc desolidarizovali i generální sekretář Siegfried Taub, takže z předáků mu zůstali jen dva velkoněmecky smýšlející poslanci, de Witte a Franz Katz. Ve svém programovém prohlášení Zinnerova skupina konstatovala: „Hlásíme se k oné demokracii, na jejímž základě vedeme boj proti Hitlerovi a tím i boj za osvobození národů potlačených hakenkreuzlerovským násilím, zvláště republiky Masarykovy. Vedeme svůj boj společně s českým národem, s nímž nás spojíla historie, hospodářství a sociální struktura naší vlasti. Vedeme tento boj, abychom v rámci vyrovnání, usmířujícího národy, vytvořili s ním a především s českou dělnickou třídou z naší společnosti příklad sociálně a národnostně spravedlivého kulturního státu.“

Vytvoření této skupiny, která spolupracovala s Perezovými liberály, znamenalo, že v sudetoněmeckém exilu vznikla platforma, kterou by česká strana mohla zohlednit a zmírnit své odsunové projekty. To se však bohužel nestalo, neboť do vývoje zasahoval stále se zostřující okupační režim s vrcholem v teroru kolem R. Heydricha a pak znovu na konci války, což radikalizovalo v protiněmeckém smýšlení zejména domácí odboj,

ale i nacionály kolem Beneše, včetně jeho samotného. KSČ, která se k odsunovým plánům přidala až v prosinci 1943, a to s výraznými akcenty na rozlišování sudetoněmeckých antifasistů od aktivních nacistů i od souputnické masy; časem však svá hlediska radikalizovala rovněž v nacionálním směru.

Tomu napomáhala i situace doma, na sudetoněmeckém území, kde sice němečtí sociální demokraté - i ve spolupráci s Čechy - vytvořili řadu menších odbojových skupin, které však v mase hitlerismu „až do hořkého konce“ věrného občanstva nebylo v důsledku totalitních praktik režimu příliš vidět.

Tak se po konci války vytvořila v ČSR situace, v níž byli sudetoněmečtí antifasisté sice slovně i právně uznáváni, v níž se však pro ně vytvářely tak nespravedlivé podmínky, že většinou volili raději odchod do západního i východního Německa. Pokud jde o osud sudetoněmeckých sociálních demokratů, ten je podrobně dokumentován ve sborníku H. Mejdrové, přiléhavě nazvaném „Trpký úděl“.

V současném sporu o vyhnání, vysídlení, resp. transfer sudetských Němců zastáváme názor, že hlavní příčinou tohoto konce česko - německého soužití v jednom státě, jevu jistě katastrofického, byla velkoněmecká agrese Hitlerova nacionálního socialismu. To jsou skutečnosti blíže popsané v historické literatuře i publicistice. Nelze si však zastírat, že svůj podíl na tom měl i náš vlastní nacionalismus - minimálně v tom, že jeho radikální frakce zaměřila antifasismus za protiněmečtí. Důsledkem této záměny - ať už byla motivována děsivými okupačními zážitky nebo novou politickou konjunkturou - byl na předním místě onen „Trpký úděl“, který postihl sudetoněmecké antifasisty a mezi nimi i jejich největší část - sociální demokraty. Tento omyl, chybu i křivdu je třeba už jednou napravit. Začít by se mělo poznáním celé kauzy a náš liberecký seminář spolu s vydáním shora zmíněného sborníku by mohl k tomu být jedním z vhodných podnětů.

KVĚTA HYRŠLOVÁ

Opravdu nad naše síly? (Česko-německé soužití, třicátá léta)

To, co jsme právě vyslechli, určitě přispěje k tomu, že se na tuto kapitolu našich dějin budeme napříště dívat zas trochu jiným, poučenějším pohledem a případně si i poopravíme obraz, který o ní máme. To je velmi důležité. Ráda bych k takovému procesu, který by zahrnil, aby naše představy ustrnuly na určitém bodě, také trochu přispěla několika zkušenostmi literárními.

Nejdřív mi ale dovoluťte několik slov k názvu mého vystoupení. Ona otázka v něm se vztahuje k jedné určité knižní publikaci, která vyšla letos v létě a přináší výbor novinových článků Mileny Jesenské z let 1937 - 1939, jak vycházely v Peroutkově časopise „Přítomnost“. My všichni víme, kdo byla Milena Jesenská - pro tuto chvíli ponechme stranou její roli v životě Franze Kafky, víme, z jakých pozic jako žurnalistka psala. Tady není sporu. Co však je sporné, je název, který soubor dostal: „Nad naše síly“. Autorka tak původně pojmenovala článek z 12. října 1938, kde vyjádřila své obavy z toho, zda bude republika, nyní zbavená svých pohraničních území, ještě nadále sto zvládnout pomoc tak četným emigrantům z Německa a Rakouska, k nimž se nyní připojili statisíce uprchlíků z pohraničí, „demokratických Němců, kteří prchají před německou národní pospolitostí“.

Tím, že editor tento titul použil jako celkové označení díla, došlo k posunu, s nímž by Jesenská nemohla souhlasit. Vede totiž nutně k závěru (a první ohlasy na knihu začínají potvrzovat, že bude takto skutečně chápána), že česko-německé soužití oné doby bylo nad naše síly. A my se musíme ptát: bylo to oprav-

du tak? Odpovídá tohle skutečně našim dosavadním poznatkům, které jsme získali za dlouhé roky práce na tomto tématu?

Když si jen pomyslíme, že jsme si už v roce 1988, když prof. Frank Bold svolal k padesátiletému výročí Mnichova do Brém bilaterální konferenci, mohli vzájemně porovnat už řadu nových poznatků; že v téže roce k nim přibývaly další, tentokrát zaměřené k otázce německé antifašistické emigrace v ČSR, to když dr. Peter Becher v Mnichově uspořádal dnes už téměř legendární symposium „Drehscheibe Prag“ (z obou konferencí vyšly závažné knižní publikace). A už předtím, ale i potom se konala pracovní setkání českých historiků a literárních historiků s německými na půdě „Friedrich-Ebert-Stiftung“ (a my jsme při té příležitosti měli možnost poznat a vyrovnat se mj. i s disertační prací manželky Willy Brandta Brigity o Ollenhürovi, týkající se také emigrace v ČSR). A to nemluvíme o teď už nespočetných akcích, uskutečněných díky Nadaci Bernarda Bolzana a neúnávnému dr. Petru Prouzovi. Naše závěry nebyly a ani nemohly být vždy totožné - taková už je věda, ale bylo shromážděno množství cenného materiálu. A já si myslím, že bychom měli dbát na to, aby s ním bylo řádně hospodářeno. Aby se nestávalo to, že se parciální skutečnosti, jednotlivosti vyčlení z celku a jsou pojednávány jako jednou provždy dané, jako dogmata.

Jsmo tady ve městě jednoho z velkých kritických duchů české kultury: stojí tu jeho rodný dům, jeho jméno nese náměstí, divadlo, gymnasium - tady se před 130 lety narodil a v letošním roce si připomínáme (v Praze např. velkou výstavou v Památníku národního písemnictví) 60. výročí jeho úmrtí. Ano, mluvíme o F. X. Šaldovi, vědci a umělci, zakladateli moderní české kritiky, pro něhož nebyla žádná námaha příliš velká, šlo-li o to, dobít se pravdivého soudu, což znamená vidět věci i z druhé, z více a pokud možno ze všech stran. Taková byla jeho deviza. Při práci na našem tématu to platí víc než kde jinde - stále je tu co doplňovat, zůstávají bílá místa, dosud nerealizované úhly pohledu. Pro ilustraci několik příkladů. A protože jsme v Liberci, bude se první otázka týkat českého pohraničí třicátých let.

Ví se obecně, že politika pražské vlády byla v tomto ohledu chybňá, ale už mnohem méně se ví, že tuto situaci a nebezpečí

z ní vyplývající vnímal a ostře pojmenoval, a to už v roce 1934, právě F. X. Šalda. Píše ve svém „Zápisníku“ mj.: „V německých okresech zuří bída a hlad... A vy, čeští lidé, dovedete si představit, že v této situaci drobný lid německý může lnout upřímně k českému státu? ... Co jiného můžete čekat od těchto lidí, než že se naplňují z kalné louže hitlerismu, když jste jim nepodali včas zdravé vody? ... Kdyby se byla v německém území hned od počátku dělala rozumná sociální politika, která by se upřímně starala o drobný lid, nemuselo tam být dnes ani vlny hakenkrajclerské, ani fronty sudetoněmecké domoviny ...“

A teď co následovalo? Jestliže tato Šaldova slova neměla dopad bezprostředně politický, přispěla velkým dílem k tomu, že se o tuto otázku začali intenzivně zajímat i ostatní představitelé české inteligence. Když se v jednání vlády vůči německé menšině ani v následujícím roce nic nezměnilo, přikročili k akci. Sešli se se zástupci pražských závodů a sudetoněmeckých pracujících. Na této společné poradě se jednalo o neudržitelných poměrech v německých územích a všichni přítomní se shodli na tom, že bude třeba vytvořit komisi, která na místě prozkoumá složitou situaci. Svou podporu přislíbil také F. X. Šalda.

Vědci, publicisté, spisovatelé navštěvovali města, prohlíželi továrny, prověřovali výdělek domácích dělníků a po návratu o svých dojmech vydávali svědectví v českých i německých denících a časopisech. Delegace sestavila základní požadavky, které předala vládě a publikovala. Žádala, aby určité okresy, mj. Liberec, Jablonec, Tanvald a Frýdlant byly prohlášeny za nouzové oblasti; aby bylo nezaměstnaným rozděleno obilí a uhlí na státní útraty; aby byly zastaveny všechny exekuce; aby bylo umožněno společné stravování.

Lidé vědy a kultury si uvědomovali, že především vyřešení základních ekonomických otázek jim může pomoci získat v pohraničí vliv a přesvědčit obyvatelstvo o nutnosti společného boje proti Henleinovi, nepodceňovali však ani možnosti samotné kultury. A právě zde je od roku 1935 patrná velká aktivita. Připomenou jen některé z velkých kulturních konferencí a slavností v pohraničních oblastech, na nichž se podíleli i představitelé českého kulturního života: Falknov (Sokolov) 8. září 1935, přítomen mj.

VI. Vančura, Laco Novomeský, Václav Vydra; Listopadové slavnosti v Karlových Varech; česko-německá demonstrace v Grünwaldu u Jablonce; večer českého a německého umění, který se konal pod názvem Květnová slavnost našich dnů v Ústí nad Labem.

+++++

Teď ještě jiná věc. Pro toho, kdo se snaží pochopit situaci v pohraničí pokud možno komplexně, existuje ještě jeden zdroj, dosud spíše opomíjený. Své zkušenosti zde udělali četní němečtí emigranti, z nichž mnozí je zapsali a poskytli nám tak svědectví takřka jako z první ruky. V jejich pracích, vyrostlých na osobním prožitku, nás někdy až překvapí, jak je autor o problematice poučen i z historického hlediska, jako je tomu například u lékaře a spisovatele Theodora Balka a jeho knížky „Ztracený rukopis“. Poslechněme si, co píše:

„V horách, z nichž pochází můj spoluvězeň“, píše T. Balk o svém pobytu v cele 216 okresního soudu v Mostě, kam byl „uklizen“ - byl duben 1935, doba před blížícími se obecními volbami, kdy krajem jezdil v čele průvodu s hudbou Henlein a na zdech se začal objevovat nový text z Berlína „Heute die Saar, Wir über's Jahr“ - tedy „v horách, z nichž pochází můj spoluvězeň, je hlad odvěkým hostem: Palíčkovali, tkalcovali, brousili polodrahokamy, celé rodiny od děda až po vnuky, od úsvitu až pozdě do noci - tím se ti lidé udržovali nad vodou... Továrny, jež vznikaly v minulém století v pohorských údolích, daly lidem trochu víc chleba. Zásobovaly celou rakousko-uherskou monarchii, ale v roce 1918 se monarchie zhroutila a s ní celý trh. V novém státě se továrny zařídily na vývoz. Světová krize v devětatřicátém zde působila zhoubněji než v kterékoli jiné průmyslové oblasti Evropy.“

Ze slov jiných spoluvězňů si autor mohl udělat představu o tom, jaké jsou názory místních přívrženců Hitlera: „Pánové v Praze si založili kriminálně politickou sbírku... aby mohli strašit Henleina zákazem... Ale tak snadno se jeho strana zakázat nedá... Masaryk sedí sice na Hradě a Beneš v ministerstvu zahraničí... ale v předsednictvu vlády a v ministerstvu vnitra jsou agrár-

nici a s českými agrárníky se dá mluvit... Znáte přece Berana?... Beran má raději ochočeného Henleina než Beneše...“

I když takto poučený pohled nenajdeme u většiny z dalších mnoha emigrantů, kteří přicházeli, často narychlo a pěšky, přes hory, aby se dostali na svobodu, jsou přece jejich prožitky zde takové povahy, že dokreslují obraz, na který jsme si zvykli, o další nezanedbatelný odstín.

„Přechod z říšskoněmeckého území“, píše např. v románu „Cestovní pas“ Bruno Frank, „nebyl tady v Krušných horách snadno kontrolovatelný, a tak se mohlo stát, že uprchlíci, jednotlivě i v malých skupinách, téměř nepřetržitě přecházeli do sousední republiky... Podloubí na tomto náměstí už slyšelo mnoho úlevné vydechnutí.“

Ne vždy všechno prošlo hladce, docházelo i k přestřelkám, německé hlídky si brousily u krátký dlouhou chvíli, jak do svědčuje vstupní scéna rozlehlého románu Fritz Erpenbecka „Emigranti“, který je celý věnován době autorovy emigrace v ČSR a má bohatstvím svých reálií hodnotu přímo klíčovou, tedy německé hlídky si krátký dlouhou chvíli přímou prchajících. A přesně vzato nebylo ani přijetí na druhé straně hranice vždycky zcela přátelské, jak se ostatně bezprostředně po svém příchodu i hrdina zmíněného Frankova románu, o němž hostinský u „Jitřenky“, kde se ubytoval, vztekle ucedí: „Zas jeden takový podezřelý židák.“ Neboť, zjišťuje autor, „německý mluvící obyvatelé zdejší pohraniční oblasti, lidé, kteří trpěli hospodářsky a byli nad to vystaveni horečnému zpracovávání agitátorů byli plni neurčitých sympatií s poměry v říši.“

+++++

Ze zapsaných a publikovaných zkušeností německých emigrantů si můžeme udělat představu také i o tom, jak oni sami vnímali některé okolnosti své nové existence včetně těch, které dnes u někoho, kdo je o době a jejích specifikách poučen spíše jen zběžně, mohou vyvolat až přímo zděšení. „Pro nás jimž soubor slouží už pouze jako ilustrace k dějinám,“ píše recenzent knihy M. Jesenské, „zde bude mnoho překvapivého: Tak třeba

němečtí emigranti po převratovém roce u nás sice azyl dostali, ale nesměli být zaměstnáni, aby neubírali pracovní příležitosti.“

Dnešnímu mladému člověku to zní jako něco naprosto nehorázného - jak také jinak, když nezná historické souvislosti. Vezměme si tenhle případ *jako jeden za mnohé* a zkusme se na něj podívat - po šaldovsku - i z jiné a z více stran.

- 1) Předně porovnáním zjistíme, že pokud jde o zaměstnávání emigrantů, nebyla situace jiná v žádné z ostatních zemí. Dosvědčí nám to i hlas listu, který rozhodně nelze podzírát z toho, že by se vyjadřoval lichotivě k hradní politice a už vůbec ne k emigrantům, hlas agrárního „Večera“. V červnu 1933 píše pod názvem „Přliv listu, kteří nenesou nám peníze, ale nastavují dlaň, roste“: „Nyní tedy přibyl přliv emigrantů z Německa, neboť už před útiskem řízen je od tamtůd skoro výhradně do ČSR. Do Francie je těžko se dostat, o Belgii, Dánsku a Holandsku se nedá mluvit, že by tam emigranti našli zaměstnání, Švýcarsko je přeplněno... S Rakouskem ocitlo se Německo v rozporu, takže tam vstup emigrantům je skoro zakázán a do Polska se mnozí bojí uchýlit. Ze všech států sousedících s Německem zbylo tedy jediné Československo jako azyl.“

Tímto - negativním - způsobem je vlastně stvrzeno to, co ve smyslu pozitivním míní ve své knize „Cesta Evropy k Postupim“ sudetoněmecký sociálnědemokratický politik, poslanec, který se angažoval ve prospěch sociálnědemokratických emigrantů z Německa, Wenzel Jaksch, který označuje ČSR označuje za „středisko německé protihitlerovské emigrace.“

- 2) A nyní další věc. Chceme-li být právi realitě, jaká skutečně byla, je třeba vzít v úvahu také to, že jedna věc je nařízení a druhá jeho provádění. Jak se zachovala česká veřejnost v praxi? Dejme slovo alespoň několika z mnoha emigrovaných umělců: „Ty krásná pohostinná Praho, v níž jsem nejen týden co týden vydělal padesát korun za básně v Deutsche Volkszeitung nebo v AIZ, ... ale kde jsem také směl držet v rukou - a to v českém znění - své první vlastní knížky“ (Max Zimmering).

Willy Bredel v románu „Vnučkové“: „Otto Wolf měl v kapse vždycky nějaké koruny. Psal fejetony, psal anekdoty, filmové kritiky a jeho známí v redakcích českých listů mu je překládali a tiskli...“ (To byl ostatně i případ Stefana Heyma, kterému pomáhal Karel Čapek a Eduard Bass, i Jana Koplowitze, kterého se ujal E. E. Kisch, nechal ho u sebe bydlet a vyučil umění reportáže.) „Dík těmhle vedlejším příjmům si mohl Otto dopřát čas od času zajít do „Conti“, dát si kapučíno, přečíst noviny. Jak se zdálo, znal mnoho z lidí, kteří tu sedávali, pokýval tam i sem, naklonil se k Waltrovi a septal: Tamten, ten hubený s šedými vlasy je redaktor „Bohemie“, důležitý list, demokratický... A ten šedivý tamhle, ten dlouhán ve světlém obleku, šéfredaktor „Prager Tagblatt“.“

Ke kavárně „Conti“ (Continental v Praze na Příkopě) ještě několik slov. Objevuje se znovu a znovu ve vzpomínkách a dílech německé emigrace a je příznačná pro specifiku Prahy jako města setkávání.

„V kavárně Continental jsme my, lidé bez domova,“ vzpomíná ve své knize „Opona vzhůru“ Fritz Erpenbeck, „rovažovali, jak lze pomoci jiným lidem bez domova.“ Tady se přemítalo, rokovalo, plánovalo, nejčastěji u rohového stolu zvaného „Tisch von Kisch“, který pravidelně vedle Kisch hostil F. C. Weisskopf, emigrantského nakladatele W. Herzfelda a jeho bratra, mistra koláže J. Heartfielda a dále spisovatele J. Koplowitze, M. Zimmeringa, zpočátku též W. Bredla a - když přijel z Brna - O. M. Grafa.

Tady se také zrodila myšlenka založit emigrantský soubor, orchestr lidských hlasů, voice-band, který vstoupil do dějin jako známé „Studio 34“. Jeho spiritus agens byla spisovatelka Heda Zinnerová, montáž textů pořídl její manžel Fritz Erpenbeck. Už 10. března 1934 byla slavná premiéra a jen v následujícím měsíci sedm úspěšných repriz. Proč o tom mluvíme? Bylo na tom něco zvlášť pozoruhodného a pro poměry u nás a vztah široké české veřejnosti k německým emigrantům velmi příznačné: Miniskupina, která svá vystoupení uskutečňovala na prostém pódiu, bez rekvizit a za doprovodu klavíru, disponovala několika jevištními architekty, techniky, choreografy, návrháři, reklam-

ními pracovníky a dalšími odborníky, vesměs nehonorovanými. Proč to? Odpověď zní: solidarita. Ti četní lékaři, právníci, technici byli čsl. státními občany a rádi dali svoje jméno k dispozici, aby bylo učiněno za dost předpisu, že v jakémkoli podniku se smí podílet jen určité (nízké) procento cizinců. H. Zinnerová pak ve své vzpomínkové knize „Žitě dějiny“ s dojatou hrstí připomíná dopis, který dostala od „Šaldova komitétu pro pomoc německým emigrantům“ jako poděkování za to, že výtěžek z jednoho takového uměleckého večera byl věnován právě tomuto komitétu. Potud tedy teorie a praxe jednoho nařízení.

+++++

Závěrem našeho malého ohlédnutí bych ještě ráda připomněla takovou věc, jako byly „patronáty“. „Žili s podporou patronátů“, pohoršuje se opět jeden z recenzentů knihy M. Jesenské, „jeden člověk obcházel rodiny, které mu dávaly stravu a byt.“

Odhlédneme za prvé od skutečnosti, že toto nebyl zdaleka jediný a už vůbec ne nejpodstatnější způsob péče o emigranty: existovala řada fungujících spolků na pomoc, mezi nimiž už zmíněný Šaldův komitét, dále Demokratická péče o uprchlíky, HICEM pro uprchlíky židovské; v roce 1933 vznikla Sociálně demokratická péče o uprchlíky z Německa, jejíž působnost byla sjednána s představenstvem Sociálně demokratické strany Německa, která v roce 1933 přeložila své sídlo do Prahy a pět let působila v Praze a Karlových Varech.

Existovaly tzv. Emigrantenheime (z literárních děl nejvíce známý je domov ve Strašnicích), ubytování bylo, jak se rovněž dozvíme v románech a povídkách, v levnějších hotelích a penzionech - Adler, Bristol; existovaly ubytovací poukázky, stravenky, kapesné...

Odmyslíme-li si toto vše a zeptáme se těch, jichž se to týkalo, pozivatelů oněch patronátů, dozvíme se, že jim blízký kontakt s domácím obyvatelstvem dělal dobře: cítili se, jak mj. potvrzuje hrdina Erpenbeckova románu, lépe jako hosté živých lidí než jako anonymní objekty anonymní péče. Právě na ony „obědy v prostých českých rodinách“, jak o nich hovoří a píše

Max Seydewitz, vzpomínali mnozí emigranti s dojetím. Seydewitz spolu se svou ženou Ruth byl později jako emigrant ve Švédsku a právě srovnání obou zemí v nich vyvolává stesk: „Hmotných starostí bylo méně, ... ale přece jsme toužili zpět po těžším sice, ale lidsky bohatším životě v Praze.“

Ostatně sám švédský badatel v této otázce profesor H. Müssener, k tomu v časopise Moderna Språk říká: „... ve Švédsku často chyběla fantazie, schopnost vcítit se v situaci těch, kteří museli opustit všechno, jen aby zachránili svou existenci.“

Takže i tady vidíme, že je dobré vidět věci z více stran.

+++++

V našem rekapitulování bychom mohli pokračovat dál. Existuje celá řada děl - polozapomenutých nebo i neznámých - podobně jako ony osudy, jimž je vyhrazeno toto setkání. Děla německých spisovatelů, kteří zde udělali velkou životní zkušenost a na ní postavili své romány, kapitoly románů, povídky, básně (a zcela jistě by si zasloužili prostor v našem výzkumu).

Nemám teď na mysli spisovatele, kteří měli výsadní postavení jako např. všichni Mannové (Thomas, Heinrich, Klaus), ale ty, kteří přišli jako řadoví emigranti a stali se často teprve díky této zkušenosti spisovateli (to je mj. případ S. Heyma, M. Zimmeringa, W. Bredla, J. Koplowitze). Když tyto jejich práce čteme, máme dobrý pocit. Nic v nich nenasevňuje tomu, že to bylo „nad naše síly“, naopak se ukazuje, že tu vzniklo mnoho pozitivního. Tak to také vyjádřil spisovatel Jurij Brezan: „Tedy jsem přelhal z Hitlerova Německa před hitlerovským Německem a našel jsem ve vaší zemi střechu nad hlavou a chléb, dobré slovo a především naději, bez které se nedá žít. Byl jsem téměř studentik, ale tehdy v Praze jsem napsal své první básně a jeden pražský časopis mi je otiiskl. Řada německých spisovatelů musela jako já utéci a byli přijati se samozřejmou solidaritou. A to se mi zdá být zárodkem vztahů, které mají velký význam.“

Němečtí antifašisté v severozápadních Čechách

Je všeobecně známo, že převážná část německého obyvatelstva v pohraničí českých zemí postupně podlehlá po roce 1935 nacionálně socialistické demagogii. Přes toto konstatování nelze však vidět a posuzovat všechny Němce v českém a moravském pohraničí jako nějakou naprosto jednolitou vrstvu. Stejně jako po celé předválečné dvacetiletí je nutno i v těchto nových podmínkách diferencovat. A to i přesto, že řada prostých Němců, snad skutečně považovala, alespoň zpočátku připojení pohraničí českých zemí k Německé říši za osvobození a po různé dlouhou dobu se nechávala mást nacionální a sociální demagogií a propagandou. Na druhé straně zůstane historickou skutečností, že jen nepoměrně menší část německého obyvatelstva v Československu se otevřeně stavěla proti nástupu Henleina a proti nacionálně socialistické ideologii. Zde by se dala uvést řada konkrétních akcí německých komunistů a sociálních demokratů, kteří pořádali společně s českými politickými stranami v pohraničí prakticky až do září 1938. Jen namátkově bych chtěl připomenout např. oslavu 20. výročí Říjnové revoluce v roce 1937 v Ústí n. L. U příležitosti oslav tehdy, v říjnu 1937, vystoupil v Ústí n. L. Alexandrovův pěvecký a taneční soubor Rudé armády.¹ Členové souboru byli bouřlivě přivítáni na tržním (dnes Mírové) náměstí, kde je zdravili zdvižené zatáté pěsti a skandování: „*Es lebe die Sowjetunion! Es lebe die rote Armee!*“. V koncertním sále pak soubor oficiálně přivítal sociálně demokratický starosta města Leopold Pölzl, což se značným pohoršením komentoval *Ausiger Deutsche Presse*.² Koncem měsíce října se pak v Ústí n. L. poprvé uskutečnily společné oslavy vzniku Československé republiky. V asi patnáctitisícovém průvodu šli spo-

lečně komunisté, čeští a němečtí sociální demokraté a čeští národní socialisté.³

Po Mnichovu však byl nastolen v ústecké oblasti a v celé Sudetské župě režim, který již neumožňoval žádný větší odpor. Je však nutno připomenout, že v té době již fakticky neexistovala žádná organizovaná síla, která by se na účinný odpor mohla postavit. Gestapo, které přicházelo do oblasti hned za oddílů freikorpsu a německou pravidelnou armádou, dostávalo v jednotlivých obcích a městech od organizací Henleinovy strany tzv. černé listiny odpůrců a nepřátel nového režimu. Prakticky hned s obsazováním pohraničního území došlo k první vině velkého zatýkání.

Skupiny německých i českých antifašistů, sociálních demokratů a komunistů, kteří z nejrůznějších příčin v oblasti zůstali nebo se po několika dnech či týdnech, když nenašli ve vnitrozemí republiky ubytování ani obživu, musely vrátit, byly obvykle hned pozatýkány, podrobeny výslechům a poté odeslány na nucenou práci do Říše. U podezřelých byly provedeny domovní prohlídky a došlo k dalším četným zatčením, často jen na základě udání německých spoluobčanů. Mnoho osob bylo vyšetřováno až v Drážďanech, Budyšině, aj. Jiným trestem pro odpůrce režimu bylo propuštění ze zaměstnání a zařazení do oddílů na opevňovací práce.

Dne 23. září 1938 uposlechla např. i řada německých komunistů z děčinského okresu mobilizační příkazů československé armády. Po přijetí mnichovských podmínek se počátkem října vraceli do svých domovů. Členové freikorpsu na ně ihned uspořádali divokou honičku. Ještě před přijezelem vlaku do stanice vytahovali demobilizované vojáky z vagónů. V Benešově nad Ploučnicí zase sebrali celou četů asi 150 mužů a předali je rovnou německým vojákům, aby je odvezli do zámku. Tam je do příštího dne hildali. Pak přišli funkcionáři freikorpsu a mezi zadrženými provedli důkladnou selekci.⁴

I když část takto zadržených osob musela být později propuštěna, byla postavena pod trvalý policejní dozor, vystavena neutálému hlídání a kontrolování a to i ze strany místního obyva-

telstva. Konec roku 1938 a první měsíce roku následujícího tak těžce zasáhly do antifašistického hnutí v ústecké pohraniční oblasti. Lidé, kteří v pohraničí zůstali, ztratili většinou vzájemný kontakt.

Až na jaře 1939 se znovu podařilo především vedení komunistické strany v tehdy již okupovaných částech českého území znovu navázat nové styky s odtrženým pohraničím. V naší oblasti to bylo hlavně Teplicko a Mostecko, kde v té době působilo několik ilegálních skupin komunistické strany. Na podzim roku 1940 se dokonce podařilo alespoň na několik měsíců ustavit ilegální vedení komunistické strany Sudet. Již na jaře příštího roku bylo však toto vedení pozatýkáno a na podzim 1942 bylo pět jeho hlavních představitelů v Berlíně odsouzeno a popraveno.⁵

Poté se již centrální vedení komunistického ani žádného jiného odboje v odtrženém pohraničí vytvořit nepodařilo. Pokud existovaly v tomto období okupace ještě jiné antifašistické organizace, které svými kořeny sahaly až do poloviny třicátých let, omezovaly se převážně na vzájemnou informovanost a podporu, poslech zahraničního rozhlasu a rozšiřování ilegálních tiskovin. Přes veškerou konspirativní činnost byly tyto malé skupinky příslušníky gestapa (často po udání všímavých německých spoluobčanů) vypátrány a zlikvidovány. V námi sledované oblasti máme dochované zprávy o takovýchto skupinách na Děčínsku, Duchcovsku, Teplicku a Mostecku. Nejznámější z tohoto období byla skupina antifašistické mládeže na Teplicku vedená Hertou Lindnerovou. Tato skupina již před Mnichovem pod hlavičkou horolezeckého klubu převáděla přes hranice německé antifašisty. V době okupace pohraničí její členové překládali a psali protifašistické letáky a vozili je spolu s jiným materiálem do Drážďan. Skupina byla zlikvidována na podzim 1941, kdy bylo zatčeno 39 jejích členů. Herta Lindnerová byla v lednu 1943 v Berlíně - Plötzensee popravena.⁶

Prakticky po celou dobu okupace působily nejrůznější malé odbojové organizace především na Mostecku⁷ a Děčínsku.⁸ Jednalo se především o organizace německých antifašistů, českých starousedlíků, skupiny smíšené a po přepadení Sovětského svazu, kdy na území ústecké oblasti vznikla řada pracovních a zaja-

techých táborů, se na činnosti těchto organizací podílelo větší množství totálně nasazených dělníků a válečných zajatců ze všech zemí okupované Evropy.

Ilegální odbojové činnosti v ústecké oblasti věnovaly pravidelnou pozornost i situační zprávy, které zpracovával politický referát úřadu vládního prezidenta. Některé z těchto zpráv zpracoval a ve svých statích v polovině 60. let uvedl Jaroslav Joza.⁹ I z nich vyplývá, že pouze malá část sudetoněmeckého obyvatelstva měla výhrady ke nacionálně socialistickému režimu již v průběhu roku 1939. Dokládá to např. zpráva, že v květnu 1939 došlo v obci Platz (= Místo na Chomutovsku) k zatčení většího počtu osob pro společný poslech moskevského rozhlasu. Podnět k zatčení dal svým udáním starosta obce. Ženy zatčených odmítaly pracovat a požadovaly na starostovi vyplácení podpory. Musela proti nim zakročit policie.¹⁰

Rovněž ve zprávě vládního prezidenta z 29. července téhož roku se uvádí, že se lidé scházejí ke společnému poslechu zahraničního rozhlasu a že na různých místech se komunisté znovu pokusili scházet a využít nespokojenosti obyvatelstva pro své temné cíle.¹¹ Obdobné zprávy se dochovaly i z pozdějšího období.¹²

Přes veškerý policejní teror, zastrasování i přesto, že šifriteli hrozil těžký trest, objevují se i další Říši nepřátelské projevy, které je možno považovat za víc než za pouhé projevy nespokojenosti. Tak dle zprávy z Chomutova byl počátkem září 1939 zatčen obchodník s mlékem, bývalý sociální demokrat A. Hübler, který údajně prováděl protifašistickou propagandu tím, že při prodeji v obchodě vykládal zákazníkům, že Francouzi obsadili západní val a vtrhli do Německa.¹³ Koncem roku 1940 se v jedné obci na Mostecku objevilo pět letáků vyzývajících ke stávkě¹⁴ a na jaře 1941 byly přímo v Mostě nalezeny ručně psané letáky s výzvou, aby se nepřispívalo na sbírky pro německou armádu a v Teplicích šest ručně psaných plakátů s protifašistickými výroky.¹⁵ Dne 30. května 1941 byl za protistátní výroky udán důchodce Josef Witke z Libova (okres Ústí n. L.), který údajně manželce cestáře E. Wernera řekl, že nevěří ve vítězství Říše a že bude pomáhat, až budou nacističtí vůdcové po válce věšeni.¹⁶

Zprávy Úřadu vládního prezidenta i jednotlivých landrátů popisují i některé další příklady protistátních výroků a z dalšího období pak hovoří o styku a podpoře válečných zajatců ze strany sudetoněmeckého obyvatelstva. Tyto příklady svědčí o tom, že mezi Němci v českých zemích bylo jak v době před Mnichovem, tak po celou dobu určitě, byt' nevelké, množství odpůrců nacionálně socialistického režimu a dokonce i aktivních bojovníků proti němu.

+++++

Proti nastupujícímu nacionálnímu socialismu se však v severozápadních Čechách nestavěli pouze čeští a němečtí komunisté a sociální demokraté, ale i českoslovenští občané židovského původu. Jednomu z nich bych chtěl věnovat druhou část svého vystoupení. Jedná se o člověka, který byl ještě nedávno v naší oblasti prakticky neznámý.

Dne 17. května 1895 se v německé židovské dobře situované obchodnické rodině Neuschulů narodil syn Ernst. Podle otcevo přání se sice měl věnovat studiu medicíny, což ho ale nelákalo a raději se s matčinou podporou věnoval studiu umění. V červenci 1918 se přihlásil ke studiu na pražské Akademii umění. Tehdy se také v Praze seznámil s pražskými židovskými spisovateli Franzem Kafkou a Maxem Brodem. V červenci následujícího roku se konala v tzv. Meinertově salónu, Na Příkopě 15, první samostatná výstava Ernsta Neuschula, na níž představil svých 39 kreseb.

V srpnu téhož roku ale došlo k osudovému setkání E. Neuschula s barovou tanečnicí Lucíí Lindenmannovou, do níž se beznadějně zamiloval. Ernsta natolik zaujala, že se ji rozhodl doprovázet na turné do Berlína, kde převzal roli a choreografii jejích tanečních vystoupení. Společně připravili a uskutečnili pod uměleckými jmény Taka - Taka a Yoga - Taro velké turné po evropských kulturních střediscích a v roce 1924 dokonce i půlroční turné po USA a Kanadě. Během této doby stihl Neuschul i malovat a obeslal několik výstav.

Až od roku 1926 se usadil v Berlíně a začal se věnovat výhradně malířství. Jeho výtvarná činnost v letech 1926 - 1933 je

spojena s činností dvou výtvarných skupin, a sice Novembergruppe a Neue Sachlichkeit (Nová věcnost). Zařadil se mezi uznávané německé malíře, o čemž svědčí četné články o jeho sobě a reprodukce jeho obrazů jak v uměleckých časopisech, tak i v denním tisku, ale především 29 kolektivních či samostatných výstav po celé Evropě. V roce 1928 se Neuschul seznámil s německým komunistou Alfredem Durusem, který pracoval jako umělecký kritik v komunistickém časopise „Rote Fahne“. Jeho vlivem se začal sblížovat s komunistickou stranou, i když do ní nikdy nevstoupil, třebaže mu to bylo nabízeno. Podle vyprávění Neuschulova syna Khalila Norlanda, chtěl otec zůstat svobodný a nezávislý a pouze svými obrazy pomáhat a přispívat k porážce zla ve světě.¹⁷

Pod vlivem událostí, jichž byl svědkem v Německu na počátku 30. let, maloval Neuschul obrazy, v nichž vyjadřoval své názory a postoje k probíhajícímu dění. Spatřoval v tom jednu z možností, jak reagovat na skutečnost. Jeho obrazy z té doby jsou proto značně didaktické a přímočaré: směřují proti nastupujícímu nacionálnímu socialismu. Neuschul jimi chtěl vychovávat nejen člověka jako jedince, ale celý národ. V roce 1932 se stává profesorem na berlínské Vysoké škole výtvarného umění.

Radost z tohoto úspěchu však brzy zkalily lednové události roku 1933. Neuschul tehdy právě vystavoval v Berlíně. Triumfující národní socialisté výstavu uzavřeli, vystavené obrazy zkonfiskovali a zničili. Následně Neuschula kvůli jeho židovskému původu a politickému přesvědčení zbavili místa profesora na vysoké škole.

Zklamany a na pokraji psychického zhroutení se v roce 1933 vrátil do rodného Ústí n. L. Jeho ideály se zřítily. V Německu, kde měl tolik přátel a kde dosáhl řady úspěchů a ocenění, nemohl žít, pracovat a kvůli svému židovskému původu ani vystavovat. To byl ale pravděpodobný důvod, který ho 3. května 1934 vedl k odchodu z izraelské církve.¹⁸ Až do konce svého života již zůstal bezkonfesionální. Neuschulova životní a umělecká krize trvala prakticky až do narození jeho prvního syna v březnu 1934. Tento rok lze z hlediska Neuschulovy tvorby označit jako období portrétů a podobizen. Portrétoval nejen ústecké prominenty,

ale dokonce i prvního československého prezidenta T.G. Masaryka. Pro zasedací sál ústeckého městského úřadu vytvořil velký Masarykův portrét, který byl ale v roce 1938 zničen henleinovci.

Neuschulův kladný vztah k socialismu a ke komunistům se datoval, jak bylo již uvedeno, od konce dvacátých let. Události v Německu v roce 1933 a jeho nucený odchod z Berlína, přispěly k tomu, že umělec ještě více inklinoval k ideálům komunismu a stal se dokonce předsedou ústeckého Svazu přátel SSSR. V roce 1935 obdržel Neuschul pozvání Svazu sovětských umělců k návštěvě SSSR a uspořádání výstavy v moskevském Muzeu nového západního umění. Toto pozvání považoval sám malíř za vrchol své dosavadní umělecké kariéry, protože „získal zakázku, jakou si revoluční malíř může jen přát: namalování portrétů soudruhů Stalina a Dimitrova“.¹⁹

V září 1935 odjel tedy E. Neuschul s manželkou do Moskvy, kde se od prosince 1935 do ledna 1936 konala jeho autorská výstava. Na splnění svého snu - portrétovat J. V. Stalina a G. Dimitrova, musel však dlouho čekat. Teprve po dvou měsících jeho moskevského pobytu ho jednoho časného rána odvedli dva rudoarmějci do Kremli, když Stalin svolil, aby ho Neuschul portrétoval.²⁰ Během několika sezení požádal malíř Stalina, aby mu dovolil usadit se natrvalo i s rodinou v Sovětském svazu.²¹ Stalin mu však doporučil návrat do ČSR, čímž mu patrně zachránil život, protože nedlouho po jeho odjezdu začala v Moskvě další vlna politických procesů namířených proti sovětským výtvorným umělcům židovského původu. I Neuschulovi sovětské umělci přátelé ho upozorňovali na hrozící represe a poté, co byl zatčen jeden z nich, komisař pro kulturu Bubnov, se Neuschul definitivně rozhodl a opustil, plný zklamání „první stát dělníků a rolníků“.²²

Po návratu do Ústí n. L. uspořádal několik přednášek a besed o své návštěvě v Sovětském svazu.²³ O Neuschulovy zkušenosti a zážitky z pobytu v Sovětském svazu měl zájem i německý komunistický deník „Rote Fahne“, který s ním 1. května 1936 přinesl rozhovor, v němž již zcela zapomněl na své špatné zkušenosti a opět nacházel jen slova chvály a uznání o situaci v SSSR.²⁴

Krátce po svém návratu do Československa se také v Praze sešel se známým svého bratra, generálním tajemníkem KSČ K. Gottwaldem a německým komunistou Karlem Kreibichem, kterým rovněž vyprávěl o svých zkušenostech ze života v SSSR. V létě 1936 pak K. Gottwald a portrétoval.²⁵

V této době vypukla ve Španělsku občanská válka a Neuschul, který již měl vlastní zkušenosti s fašistickým režimem, tam chtěl okamžitě odjet a spolu sdálsými interbrigadisty bránit tuto zemi proti pučistům. Nepodařilo se mu však získat vízum, tak alespoň namaloval obraz mladé ženy a vojáka s puškou, jak brání barikádu.

V srpnu 1937 uspořádal Ernst Neuschul svoji další autorskou výstavu v sálech Městské knihovny v Ústí n. L. Politické ozvučství i v jeho rodném městě se však rychle zhoršovalo, navíc E. Neuschul byl v širokém okolí znám svými postoji. V průběhu výstavy došlo k události, která pobouřila širokou veřejnost a Neuschula přiměla k rozhodnutí přestěhovat se do Prahy. Na výstavu pronikli vandalové z řad henleinovců a rozřezali dva velké obrazy, které malíř považoval za svá nejlepší díla. Na jiné dva obrazy namalovali hákové kříže.²⁶

Počátkem roku 1938 bydlel Neuschul již v Praze. Krátce před obsazením Rakouska tady získal zakázku na portrétování prezidenta E. Beneše. První sezení se však konalo až po anšlusu Rakouska a na skicách, které Neuschul nakreslil je zřetelně vidět Benešovo zklamání a smutek. Později, když E. Neuschul již žil v Londýně, ukázal tyto skici na československém vyslanectví a na žádost zaměstnanců jim je daroval.²⁷ Na obraze nakonec namaloval prezidenta Beneše, jak stojí zachmuřený na troskách Evropy, v pozadí jsou věže moskevského Kremli, pražských Hradčan a pařížská Eiffelova věž.

Po vytvoření protektorátu Čechy a Morava nechtěl Neuschul ohrožovat svoji rodinu a podal několik žádostí o vystěhování. První vyřízená přišla z anglického vyslanectví a rodina proto odjela tam. Po příjezdu do Velké Británie žila rodina až do roku 1940 v Londýně, odkud se později přestěhovala do malého klidného městečka Mumbles ve Walesu. Život v emigraci byl ob-

zvláště těžký pro umělce, který již poněkolkáté byl zklamán ve své víře v lepší svět. Přesto se mu i za války v Británii podařilo uspořádat několik výstav.

Díky své známosti s bývalým předsedou německých sociálních demokratů v ČSR Wenzelm Jakschem se mohl seznámit i s některými anglickými labouristy. W. Jaksch počítal ve svých poválečných plánech s E. Neuschulem jako ministrem kultury německé poválečné autonomní oblasti v ČSR. Proto se Neuschul v Mumbles domluvil s K. Kreibichem, že vypracuje kulturní program pro německé občany v poválečné Československé republice. Prezident Beneš vzhledem k postupujícím politickému vývoji odmítl nakonec jakoukoliv účast Němců v politickém životě poválečného Československa a přiklonil se k myšlence vysídlení. Při osobním rozhovoru s prezidentem Benešem argumentoval Neuschul, že není Němcem, ale židem a že byl vždy loajální vůči ČSR a že proti národnímu socialismu vedl ostré boje již ve dvacátých letech. Přesto po skončení války počítal s návratem do Československa. Proto podal 31. 1. 1946 na generálním konzulátu ČSR v Londýně žádost o zachování československého státního občanství pro sebe a svou rodinu. Žádost byla sice kladně vyřízena, ale Ernst Neuschul se do vlasti nevrátil. První z okruhu blízkých Neuschulových známých se do osvobozené vlasti vrátil Karel Kreibich. A byl to právě on, od něhož Neuschul ještě před svým odjezdem z Anglie obdržel dopis, v němž ho upozorňoval na nepříznivý politický vývoj a že by se mohl opět stát obětí politické perzekuce.²⁸

Tato zpráva, další politický vývoj v Československu a rozdělení poválečné Evropy vedlo k další malířově psychické krizi. Tehdy také definitivně ztratil víru v socialismus. Jako symbol rozchodu s minulostí přijal 30. června 1948 nové britské občanství a 18. července téhož roku i nové jméno - Ernest Norland. Pod tímto jménem ústecký malíř také 11. září 1968 jako 73letý v londýnské čtvrti Hampstead zemřel.

1) Podrobněji srovnej J. TŮMA, *Alexandrova umělecký soubor Rudé armády a protifašistická demonstrace v Ústí n. L.* IN: Ústecký sborník historický 1979, Ústí n. L. 1981, s. 255-263.

- 2) Aussiger deutsche Presse, 3. 10. 1937.
- 3) Die nordwestböhmsische Rote Fahne, 30. 10. 1937.
- 4) J. BOEHM - F. ERET, *Odboj Děčín- Podmokly*. IN: Z minulosti Děčínska II. Ústí n. L., s. 253.
- 5) Srovnej např. J. MACEK, *Situace v komunistickém hnutí v pohraničí 1938 - 1941*. IN: *Odboj a revoluce*. Zprávy, 1966, příloha č. 4, s. 147 - 153 nebo *Z boji za svobodu II*. Praha 1966, s. 87 - 91 a 108 - 116.
- 6) *Z boji za svobodu II*, c. d. s. 90 - 97.
- 7) J. TŮMA - J. POŽARSKÝ, *Čas bojů a vítězství*. Ústí n. L. 1988, s. 220 - 222.
- 8) Srovnej J. BOEHM - F. ERET, c. d.
- 9) J. JOZA, *Česká menšina v severních Čechách v letech 1938 - 1941, ve světle nacistických pramenů*. IN: Severní Čechy a Mnichov, Liberec 1969, s. 171 - 213; TÝŽ, *K některým otázkám politického postoje německého obyvatelstva v oblasti vládního prezidenta Ústí nad Labem v letech 1938 - 1941*. IN: *Odboj a revoluce*. Zprávy, 1968, č. 1, s. 111 - 135. TÝŽ, *K některým otázkám politického postoje německého obyvatelstva v severočeském pohraničí v letech 1938 - 1941*. Sborník Pedagogické fakulty v Ústí n. L. - řada dějepisná, 1968. Praha SPN 1968, s. 99 - 132.
- 10) SOA Litoměřice, landrář Chomutov, Poř-X-d/1939, zpráva z 9. 9. 1939.
- 11) Tamtéž, fond Úřad vládního prezidenta, politická správa, k. 30.
- 12) Tamtéž, zpráva z 11. 5. 1941.
- 13) Tamtéž, landrář Ústí n. L., k. 165.
- 14) L. GRÜNWARD, *Sudetendeutscher Widerstand gegen Nationalsozialismus. Für Frieden, Freiheit, Recht*. Veröffentlichung des Sudetendeutsches Archivs in München, Bd. 13, München 1986.
- 15) SOA Litoměřice, Úřad vládního prezidenta, politická správa, k. 30 - zpráva z 11. 5. 1941.
- 16) Tamtéž, landrář Ústí n. L., k. 165.
- 17) Vyprávění K. Norlanda ze dne 21. - 22. 9. 1995 (osobní archiv autorky). Citováno dle L. Macurová, *Osobnost Ernsta Neuschula*. Diplomová práce. Katedra historie FF UJEP Ústí n. L., 1996.
- 18) Archiv Města Ústí n. L., fond Okresní úřad, 1934.
- 19) Moskauer deutsche Zentralzeitung. Schritt halten mit dem großen Geschehen. Der Maler E. Neuschul über seine künstlerischen Aufgaben in der Sowjetunion, 1. 1. 1936.
- 20) Vyprávění K. Norlanda...
- 21) Stern (Hamburg), roč. 3, 23. 4. 1950, s. 17
- 22) Vyprávění K. Norlanda...
- 23) Srovnej např. *KSC na Ústecku 1921 - 1938*. ONV a Okresní archiv Ústí n. L. 1982.
- 24) Rote Fahne, 1. 5. 1936. Bannerträger der Wahrheit.
- 25) Dopis K. Norlanda ze dne 17. 1. 1996 (osobní archiv autorky). Citováno dle diplomové práce L. Macurové.
- 26) Zpráva o tom např. *Halo noviny* (Hitlerovci ničí pokroková díla), č. 214, 11. 9. 1937, rovněž *Tvorba* (Henleinovští vandaloři), č. 38, 1937 nebo *Die Volksillustrierte*, Nr. 38, 22. 9. 1937.
- 27) Dopis malířovy přítelkyně Mimi Wotzilkové L. Macurové (osobní archiv autorky). Citováno dle diplomové práce...
- 28) Dopis K. Norlanda ze dne 17. 1. 1996.

Liberecký Den lidové kultury 1938

Předválečný Liberec vystupuje v představách mnohých lidí jen jako centrum henleinovského hnutí. Zapomíná se na staré tradice tohoto města a jeho okolí, kde vznikaly první sociálně demokratické organizace na našem území a kde se již v roce 1870 konal na ještědu společný tábor německých a českých dělníků. Tyto tradice nezmizely ani v době největšího rozmachu henleinovců.

Svébytnou a významnou kapitolu v období přímého ohrožení republiky představuje úsilí demokratické kultury o společný postup různých společenských složek, Němců i Čechů, proti hrozcímu fašismu. Je to důležitá stránka dějin nejen této oblasti, která znamenala aktivizaci pokrokových sil a vytváření jednotné antifašistické fronty zdola, s nezanedbatelným podílem sociálních demokratů obou národností. tato stránka není neznámá, avšak v poválečné historiografii byla přičítána výhradně úsilí komunistů jako jediných obránců demokracie, s falešnými stížnostmi na vedení sociální demokracie, odmítajícího spolupráci s komunisty (ostatně pochopitelnou po mnohaletých, z Moskvy řízených ostrých útocích proti sociálním demokratům jako úhlavním nepřátelům).

Jedním z konkrétních výrazů tohoto spojení demokratické kultury byl Den lidové kultury (Volkskulturtag), konaný prvně v roce 1935 a poté pravidelně každým rokem až do roku 1938.

První Den lidové kultury proběhl v polovině června 1935 na Královce v Jizerských horách, u chaty známého spolku Naturfreunde. Zde se 16. června konala dělnická pěvecká slavnost,

které se zúčastnilo na padesát souborů a patnáct tisíc diváků, z nichž řada byla i z Prahy. Festival představoval vystoupení dělnických a pokrokových umělců za jednotnou frontu proti fašismu. Z české strany se zúčastnili Otakar Jeremiáš, Vít Nejedlý, dalších 25 zaslalo své pozdravy (mj. Jaroslav Ježek, E. F. Burian, Iša Krejčí). Den lidové kultury pozdravil i Josef Hora básní nesoucí v názvu datum konání slavnosti. Čteme vni:

*Urcení sobě v lásce, v boji
jdou jedné země jeden pás,
sen všechny spojí,
nerozdvojí
je panský, nepřátelský hlas!*

V únoru 1936 pronesl Konrád Henlein na pražské německé univerzitě projev o novém pojetí kultury, jehož hlavními body bylo prohlášení, že další soužití s Čechy je nemožné, pokrokoví němečtí umělci jsou zrádci národní myšlenky a vědecké bádání musí být službou národu.

Brzy poté, 22. března 1936, se v Liberci sešla konference německých kulturních pracovníků z celé oblasti, jejíž heslo znělo „Za svobodnou německou lidovou kulturu“. Delegátů bylo 253, z toho přes polovinu nekomunisté, a proklamováno bylo spojení do společné fronty proti hrozcímu fašismu. Byla vyhlášena i konkrétní opatření, jímž byl Týden boje za pokrokovou demokratickou kulturu, který se měl konat na různých místech v době od 1. do 20. června a Sbratřovací dny, jichž se např. v Podmoklech zúčastnilo na dvacet tisíc lidí a v Chrástavě dokonce na třicet tisíc lidí.

V roce 1938 se v Liberci konaly první společné prvomájové oslavy sociálních demokratů a komunistů. Na jiném místě prohlásil Henlein v projevu: „Jsme Němci, a protože jsme Němci, hlásíme se k německému, to znamená národně socialistickému programu.“

Provokace henleinovců v té době ještě více zesilují. Henlein již předtím v dubnu na karlovarském sjezdu vyhlásil program naprosté autonomie pohraničních oblastí a zřízení ozbrojených skupin, z říše se čím dál častěji ozývají pohrůžky vojenským zásahem k ochraně sudetských Němců před českým útlakem.

A v této době, již nedlouho před Mnichovem, se 25. - 26. června 1938 konal v Liberci na Králově háji (tehdy zcela nezastavěném, v místě dnešní školy) poslední Den lidové kultury. Jeho hlavním pořadatelem byl Arbeiter Sport- und Kulturverband in der ČSR, s řadou dalších organizací. Měl přes dvacet tisíc účastníků, z Prahy přijel zvláštní vlak, včetně pěveckého sboru Foerster.

O charakteru slavnosti svědčila již její základní hesla:

Für eine freie deutsche Volkskultur!

Für die brüderliche, kulturelle Zusammenarbeit des deutschen und tschechischen Volkes!

Für die gemeinsame Verteidigung der Kultur, der Demokratie und des Friedens!

Kromě hlavního projevu zazněla zde poselství H. Manna, E. E. Kische, F. C. Weiskopfa, V. Vančury a německých interbrigadistů ze Španělska.

V bohatém kulturním programu vystoupila mimo jiné skupina L. Fűrnerberga Echo von links, choreografická skupina M. Fischlova a proběhla soutěž padesáti pěveckých sborů.

Speciálně pro tuto slavnost vznikla Slavnostní kantáta H. W. Süßkinda na slova L. Fűrnerberga, kterou zpívalo na tisíc dělnických pěvců. Po ní zazněla společná přísaha, kterou přečetli německy Karl Kneschke a česky Jaromír Dolanský: „V tisících jste přišli, vy dělníci, intelektuálové a umělci ze Sudet, abyste manifestovali, že velká demokratická kultura žije a že žádná žoldácká bota světa ji nemůže zničit. Dal jste světu heroický příklad odporu proti hrozičím barbarstvím. Svázání s nejsvobodnějšími a nejhrdějšími duchy věků, dědici jejich díla, bojovníci za jejich budoucnost, chceme dokončit, co oni zahájili, vyplnit, co oni vysnili. Bratrsky spojení se svými českými přáteli, přísaháme na prapor svobody, jednoty a míru, na prapor dorozumění mezi národy a socialistického humanismu, který dnes vlaje nad našimi hlavami jako náš slib a naše poselství celému světu!“

Toto největší protifašistické shromáždění u nás sledovala řada zahraničních novinářů, natáčeli ho japonští a američtí filmaři. Byl

zde i ruský spisovatel Alexander Fadějev, který přijel do Prahy jako dopisovatel Pravdy na všesokolský slet (italský list Corriere della Sera tehdy varoval, že do Prahy přijel „starý ruský sokol Fadějev“ - a měl pravdu, Fadějev jako chlapec před první světovou válkou, díky českému učiteli tělocviku Mojžíšovi, byl ve Vladivostoku členem sokolské organizace). Fadějev tehdy u nás pobyl přes měsíc, navštívil i jiná místa a výsledkem byl cyklus novinových reportáží Po Československu, který vyšel brzy i jako samostatná knížka. Jejím vyvrcholením je závěrečný Den kultury v Liberci, v němž líčí svou cestu zvláštním vlakem zpřahy, průvod městem, potyčky shenleinovci a charakter slavnosti. Svysokým uznáním se vyslovuje o německých antifašistech: „Němci antifašisté jsou opravdovými hrdiny. Při té závislosti, v jaké se nalézají pracující sudetské oblasti na svých henleinovských zaměstnavatelích, při onom špičkovém systému, kdy továrník ví o každém kroku svého dělníka, kdy se učitel ve škole dozvídá od žáků smýšlení rodičů, kdy každému čestnému člověku, který si dovolu pozvednout hlas proti henleinovcům, hrozí bída a hlad, jsou lidé, bojující s fašisty, skutečně lidmi ze železa.“ (K návštěvě Liberce se později Fadějev vrátil i ve svých válečných vystoupeních.)

Liberecký den lidové kultury 1938 měl tedy značný ohlas doma i za hranicemi, byl ale také patřičně zneužit. Například ústřední orgán NSDAP Völkischer Beobachter otiskl 3.7.1938 článek Die rote Provokation im Sudetengebiet, napadající československou vládu jako agenta Moskvy, znásilňujícího českým terorem práva Němců a nutícího je kučasti na komunistické manifestaci. Souběžně šly i protesty diplomatické. Již 8. 7. 1938 londýnské Times kritizují československou vládu, že umožňuje „hrstce komunistických agitátorů“ narušovat rozhovory s Henleinem, zneklidňovat Hitlera a ztěžovat tak situaci anglické vlády, která pomáhá kurvování krize.

Následující události bohužel však již nabraly velmi rychlý spád. To ale nikterak nezmenšuje význam libereckého Dne lidové kultury 1938 jako největší antifašistické demonstrace, společného vystoupení českých a německých pokrokových sil, v němž měli svůj důležitý podíl i sociální demokraté.

K problému sebeurčení

Moje poznámka se poněkud vymyká tématu tohoto semináře i dosavadní diskusi. Podnítila mě k ní jedna část příspěvku Václava Kurala.

Plně s ním souhlasím v tom, že rozpad rakouského mocnářství a vznik ČSR v roce 1918 v souvislosti s myšlenkou práva na sebeurčení je *jedním ze stěžejních momentů*, určujících dodnes nazírání a postoje sudetoněmeckých činitelů ve věci hodnocení kritické části společných dějin, to jest rozbití Československa mnichovskou dohodou 1938, jejích okolností a příčin. Týká se to k mé lítosti i našich přátel ze Seligerovy obce. Nejednou jsem slyšel z úst Volkmaru Gaberta i jeho druhů, kteří nakonec - k jejich cti - byli ochotni přinést pro demokratické Československo i obět nejvyšší, že čeští (nemáme bohužel adekvátní výraz pro böhmisch) Němci byli proti jejich vůli a v rozporu s *principem práva na sebeurčení národů* včlenění do nově vzniklého státního útvaru, ČSR.

Plně také souhlasím s pragmatickou argumentací Václava Kurala, proč vítězné mocnosti tehdy v žádném případě nemohly přistoupit na odtržení Němci většinově obývaných území ani do státního celku „Deutsch - Österreich“, s perspektivou jeho téměř jistého splynutí s „Velkoněmeckem“. Což by znamenalo, že poražený v právě skončeném válečném běsnění a jeho viceméně původce, by nakonec z celé situace vyšel se ziskem.

Jeho poznámka o pochybné perspektivě existenceschopnosti případně vzniklého zbytkového státu Čechů (či Čechoslováků) mě provokuje, abych vyslovil svou myšlenku, kterou se již

delší dobu zabývám, že totiž samotný princip práva na sebeurčení národů je třeba podrobit kritické analýze nejen v rovině praktické politiky, t.j. z hlediska možného či nemožného ve společenském dění, nýbrž také v rovině obecné, z hlediska politologického, ale též - a to zejména, protože se mluví o právu na sebeurčení - i obecně a mezinárodně právního. Domnívám se, že zejména události posledních let na Balkáně i jinde ve světě, jež byly vyvolány pod heslem práva národů na sebeurčení nás k tomu opravňují.

Jen letný pohled do německého Creifeldova právního slovníku nás poučí o tom, že za právo na sebeurčení, jako obecný právní pojem se vyslovuje ve dvou rovinách, týká se dvou různých právních subjektů.

Na prvním místě je tu jmenováno (demokratickou) ústavou zaručené právo *jednotlivce* či společenské skupiny na utváření svého postavení (statusu) ve vlastní odpovědnosti (dle vlastní vůle), přičemž se v této souvislosti odkazuje na heslo „svobodného rozvoje osobnosti“.

Definice práva na sebeurčení v rovině mezinárodně-právní, tedy *práva národů* na sebeurčení, jako politický program vyslovené ve známých Wilsonových tezích, trpí dodnes naprostou nejasností, mlhavostí. Za právo se považuje jak právo národa na vytvoření vlastního státu, tak zákaz anexe či odstoupení území bez souhlasu většího obyvatelstva, stejně jako práva odstranění cizí nadvlády (zejména v souvislosti s procesem dekolonizace v 2. polovině tohoto století).

Problém ale netkví v obecnosti těchto tezí, ale v konkrétních podmínkách jejich praktického uskutečňování - nikdy totiž nejsou do té míry „čisté“, aby ony obecné teze mohly být bez neshody uplatněny. Nejlépe by bylo možno obtíže jejich realizace vysvětlit s podmínkami uplatňování „svobody osobnosti“, která má své omezení - končí nesporně tam, kde se dotýká svobody druhého. V naší milé staré Evropě se vyskytlo v minulosti a vyskytuje i v době současné jen málo případů, kdy sebeurčovací práva národa mohlo, nebo mělo být uplatněno, aniž by se v nějaké podobě dotýkalo existence národa jiného.

To byl nesporně i případ pokusu o sudetoněmeckou secesi 1918, jak o ní hovořil V. Kural. Nehledě k okolnosti, že Němci již v té době svůj vlastní státní útvar již dávno měli, nehrozilo jim přechodem do společného státu s Čechy a Slováky v žádném případě nebezpečí etnicko-kulturního zániku, což se o Čechách v té době nedalo tvrdit s jistotou.

Slabina dosavadního pojetí práva na sebeurčení národů tkví podle mého soudu ve skutečnosti, že je pojmáno jednostranně jako právo etnika, bez ohledu na skutečnost, že každé etnikum je zároveň součástí jistého celku občanského. A že tento občanský princip - neohrožuje-li právě existenci etnika - je tomuto principu v demokratické společnosti nadřazen. Zohledňuje totiž podstatně širší okolnosti existence společnosti, totiž okolnosti její prostorové, ekonomické a kulturní integrity, vytvořené dějinami.

Kam může nerespektování těchto okolností vést, o tom nás poučuje nejen společná minulost nás, Čechů a Němců, u kterou se tak často a někdy jen s malým výsledkem přeme, ale i tragická současnost našich nepřítelů vzdálených spoluevropanů (na Balkáně).

JIRÍ LOEWY

Před padesáti lety, 500 metrů odsud

Pozvání do Liberce jsem rád přijal nejen proto, že mě téma osobně zajímá a že k němu mám co říct, ale také proto, že se děje, o kterých mohu podat svědectví, shodou okolností odehrály přesně před padesáti lety - a navíc pouhých 500 metrů od hotelu Zlatý lev, kde dnes zasedáme.

Jestliže hovoříme o poměrech v poválečném Československu a o tehdejších osudech německých sociálních demokratů, musíme si uvědomit, že situace nebyla všude totožná, že existovala řada regionálních i lokálních odchylek. Bylo mi tehdy sedmáct let a moje konkrétní zkušenost se týká Liberce a Libereckého kraje v těch letech. Podávám tím pouhou výšeč z určité scenerie a zdůrazňuji, že to je jeden z kaménků celkové mozaiky, nic více a nic méně.

Protože budu hovořit o vztazích mezi Československou sociální demokracií na Liberecku a posledními německými sociálními demokraty, kteří tady ještě zůstali, je nutno podrobněji charakterizovat profil tehdejší ČSSD v severočeském pohraničí:

Nejvýraznější postavou Čs. sociální demokracie na Liberecku byl v letech 1945 - 1948 RNDr. Josef Veverka. Vykonával ve straně tři klíčové funkce: byl jejím poslancem v Národním shromáždění, předsedou KVV ČSSD tehdejšího Libereckého kraje a šéfredaktorem bojového deníku Stráž severu. To byl tehdy jediný deník v kraji, navíc profesionálně dělaný. Dosahoval nákladu kolem sedmdesáti tisíc výtisků. To zaručovalo sociální demokracii značný vliv v severočeské veřejnosti, ovšemže k malé

radosti komunistů. Stráž severu jim totiž úspěšně narušovala informační monopol. To pocítovali zejména v krizových situacích jako byla pověstná „*varnsdorfská stávka*“ z roku 1947, generální zkouška na únorové uchvacení moci. Stráž severu vystupovala neohroženě proti komunistické demagogii, trvala na dodržování zákonů, čelila šovinistickému a rasistickému štvání.

Na Liberecku se komunistům nepodařilo výrazněji infiltrovat vedení ČSSD fierlingrovskými agenty. Sociální demokracie tady byla důsledným obráncem svobody, plurality a právního řádu. Takže jsme nástupu totality stáli v cestě. Postupně jsme se pro KSČ stávali hlavním politickým protivníkem, poslance Veverku dokonce označovali za „*veřejného nepřítelů číslo jedna*“. Sociálním demokratům na Liberecku se tehdy obecně říkalo „*veverkovci*“. Brali jsme to jako čestný predikát. I když jsme ve volbách v květnu 1946 skončili v Čechách a na Moravě na posledním čtvrtém místě, měli jsme členskou základnu, o které se nesní žádné z nynějších politických stran. Před únorovým pučem jsme měli celostátně 380 000 organizovaných členů, což znamená, že jediný okres, třeba Česká Lípa nebo Jablonec, čítal tehdy více sociálních demokratů než za dnešních podmínek celá ČSSD dohromady.

Během únorového puče mířil na celém Liberecku první a největší úder právě na sociálně demokratické sekretariáty a redakce. Sám jsem zažil, jak Stráž severu i krajský sekretariát v liberecké Panské ulici násilně obsazovali komunistické milice a SNB se samopaly.

Ihned po puči byly zakázány komise mládeže ČSSD, aparát strany byl převzat agenty KSČ. O několik měsíců později, v červnu 1948, byla strana zničena takzvaným „*sloučením*“ s KSČ, do jejichž řad ale navzdory značnému nátlaku přestoupila jen necelá třetina sociálních demokratů.

Dr. Veverka se po válce vrátil do Liberce vlastně přímo z vězení na Pankráci, kam byl převezen z terezínského Malé pevnosti. Jistě tehdy netušil, že ho podobný těžký úděl čeká ještě jednou. Komunistická justice odsoudila otce čtyř dětí na doživotí. Strávil zprvu na Jáchymovsku, později v Leopoldově 14 dlouhých

let. Propuštěn byl až mezi posledními, protože důsledně odmítal požádat totalitní režim o milost.

Z čelných sociálních demokratů Libereckého kraje byla na doživotí odsouzena také naše poslankyně ZNV Elfrída Geigerová, na 24 let byl odsouzen Jaroslav Janata, redaktorí Stráže severu Alois Janata na 23 a Antonín Urban na 22 let, dále ing. Josef Bitnar na 21 let. V politických procesech byli dále odsouzeni redaktorí Vlastimil Kaluha, Ivan Mikšovič a ostatně také já, acm by bylo teprve osmnáct let. Ve věznicích a koncentračních táborech komunistů se ocitly desítky dalších „*veverkovců*“, stovky, ba tisíce byly postiženy existenčně vyhazovem ze zaměstnání nebo z vysokých škol, či vystěhováním z místa bydliště.

Tento úvod jsem pokládal za nutný k pochopení situace, za níž se odehrály děje, o kterých tady chci hovořit. V poválečných letech byly sociálně demokratické sekretariáty v Libereckém kraji jakýmsi posledním útočištěm nejenom pro německé sociální demokraty, ale také pro mnohé české starousedlíky, pro osoby ze smíšených manželství a prostě pro nejrozumnější lidi, kterým se děly krivdy, na kterých se páchalo bezpráví, kterým se ubližovalo. Bylo to jedno z mála míst, kam se mohl uchýlit německý sociální demokrat, kterému nějaký výrostek s páskou RG a se samopalem roztrhal antifašistickou legítimaci a prohlásil: „*Kdo je antifašista, o tom tady rozhoduju já!*“ V mnoha takových případech našli postižení zastání a účinnou pomoc u českých sociálních demokratů.

Na našich sekretariátech, když dotyčný přišel a přednesl svůj případ, se obvykle hledalo řešení s pomocí sociálně demokratických funkcionářů v národních výborech, v Bezpečnosti, na různých úřadech i v podnikcích. Ostatně i ústřední sekretariát ČSSD v Praze, tehdy na příkopech, měl zvláštní intervenční oddělení, které vedl právník, myslím, že se jmenoval dr. Čech. A toto oddělení mělo plné ruce práce s intervencemi ve prospěch protiprávně pronásledovaných nevinných lidí. Sociální demokraté tak v duchu svých nejlepších tradic bránili poslední zbytky právního řádu proti slícím totalitním tendencím. Speciálně záležitostmi německých sociálních demokratů se na ústředním sekretariátu ČSSD zabývalo takzvané „*vystěhovalecké od-*

dělení", vedené Josefem Lenkem, které organizovalo „dobrovolný“ odchod sociálně demokratických antifašistů do Německa.

Ale vraťme se do Liberce roku 1947. Když vyjdete z hotelu Zlatý lev, v němž zasedáme, a obejdete roh libereckého zámku, octnete se v Panské ulici. V té ulici, pět set metrů odtud, stojí (dnes poněkud zchátralý) komplex budov, který tehdy v poválečných letech představoval jakousi sociálně demokratickou tvrz. Začala budovou redakce a administrace Stráže severu, pokračovala moderní tiskárnou Cíl a končila krajským a okresním sekretariátem ČSSD.

Když jsem jako sedmnáctiletý redakční elév nastupoval 1. září 1947 ve Stráži severu, šel jsem tam rád také proto, že jsem měl po dědovi i po otci kořeny v tomto městě, i když jsem v něm sám předtím nikdy nežil. Vlastně jsem byl přijat pro proponovaný pondělník Ještědský obzor, jenže ten byl komunistickým Ministerstvem informací zakázán, pomáhal jsem proto v redakci, kde zrovna bylo potřeba, nějaký čas v deníčkách, v Černé kronice apod. Protože jsem se velice zajímal o politiku, psal jsem od počátku mimo úvazej i vnitropolitické glosy. Ve svém volnu jsem byl aktivně činný v komisích mládeže ČSSD a od listopadu 1947 až do únorového převratu jsem byl krajským tajemníkem sociálně demokratické mládeže.

Brzy po nástupu do Stráže severu, ještě v září 1947, si mě zavolał šéfredaktor dr. Veverka a řekl mi, že by mi rád světlil jeden speciální úkol. Že potřebuje stálou spojkou mezi ČSSD a tzv. sociálně demokratickou Antifou, zastoupením zbývajících sudetoněmeckých sociálních demokratů. Zdál jsem se mu pro tento úkol vhodný ze dvou důvodů. Jednak jsem uměl německy, navíc ale jsem jako mladistvý byl pro Státní bezpečnost ještě nepopsaný list a tudíž nepříliš nápadný pro tento do jisté míry delikátní úkol. StB - a to mluvím o předúnorových časech - věnovala tehdy německým sociálním demokratům značnou pozornost. A to hlavně proto, že (důvodně) předpokládala, že udržují kontakt se svými lidmi, kteří již z republiky odešli anebo byli odsunuti - a jejich prostřednictvím také s obnovou SPD, Sociálně demokratickou stranou Německa. Což byla dosti brizantní záležitost,

protože nejen oficiální československá propaganda vinila Schumacherovu SPD z údajného „revanšismu“, ale i samo tehdejší vedení ČSSD odmítalo kontakty s touto stranou, bojkotovalo ji a působilo proti ní na různých sociálně demokratických mezinárodních fórech (COMISCO, IUSY a jiné). V neposlední řadě bylo radno kontakty se sudetoněmeckými sociálními demokraty vést diskretně i z ohledu na zblšílý šovinismus ulice, denně jítřený komunistickým i národně socialistickým tiskem.

Úkol jsem převzal a po několika měsících jsem zajišťoval pravidelný kontakt mezi kanceláři sociálně demokratické Antify a krajským sekretariátem ČSSD. Technicky to nebylo příliš obtížné, protože ta kancelář byla prostě jedna z místností v bytě zmocněnce či důvěrníka Antify. Bydlel sotva sto metrů od Stráže severu, ve 2. poschodí Felberovy ulice číslo 1, která na Panskou ulici bezprostředně navazuje. Jeho jméno se mi nepodařilo udržet v paměti; podle dokumentů ze sborníku Hany Mejdrové „Trpký úděl“ se jmenoval Franz Ponocný.

Kontakt vypadal v praxi tak, že jsme se zpravidla jednou týdně sešli, buď jsem ho navštívil ve Felberově ulici 1, anebo jsem se sešli na neutrálním místě například v blízké restauraci U zeleňného stromu.

Obvykle mi předával soupis, co se za ten týden zase kde seběhlo, komu bylo ublíženo, kdo byl zatčen a podobné věci. Já jsem tyto zprávy překládal do češtiny a předával většinou přímo poslanci dr. Veverkovi, v jeho nepřítomnosti také někdy krajskému tajemníkovi dr. Springlovi. Ti pak, když bylo třeba, zasahovali, intervenovali, zařizovali nápravu. Jednou na podzim 1947, myslím že v listopadu, zatkl StB i důvěrníka samého a odvezla ho do věznice v Laufrově ulici. Někdo z Antify, koho jsem předtím neznal, mi to přišel do redakce oznámit.

Ani v dobách ještě před únorovým převratem jsme příliš nedůvěřovali telefonu, počítali jsme s odposloucháváním. Poslanec dr. Veverka byl zrovna na zasedání Národního shromáždění, jel jsem proto nejbližším vlakem do Prahy a zašel za ním do parlamentu. Našel jsem ho na schůzi branné a bezpečnostní komise, jejtímž byl členem. Hlásil jsem mu, co se stalo, on hned

intervenoval u ministra vnitra Noska. A než jsem se stačil vrátit do Liberce, byl už důvěrník zase na volné noze.

Moje vzpomínka končí únorovým převratem, násilným obsazením Stráže severu i krajského sekretariátu ČSSD. Sociálně demokratická komise mládeže byly rozpuštěny a ve straně proběhla zběsilá čistka; mezi prvními vyloučenými byl i poslanec dr. Veverka. Já sám jsem několik dní po převratu musel z Liberce odejít, takže skončily i mé kontakty s tamními německými sociálními demokraty. O jejich dalších osudech mi není nic známo.

Jak už jsem řekl, mohl jsem k celkové mozaice našeho tématu přispět pouze drobným kamínkem, myslím si ale, že ani okrajové epizodky - pokud jsou pro ony časy příznačné - by neměly úplně zapadnout.

Celkový pohled do jednacího sálu meziměstského semináře v libereckém Hotelu Zlatý lev - za předsednickým stolem vlevo sedí prof. Morávek, vedle něj Nadace B. Bolzana dr. Petr Prouza a ředitel pražské kanceláře Nadace F. Eberta dr. Kert-Peter Schitt

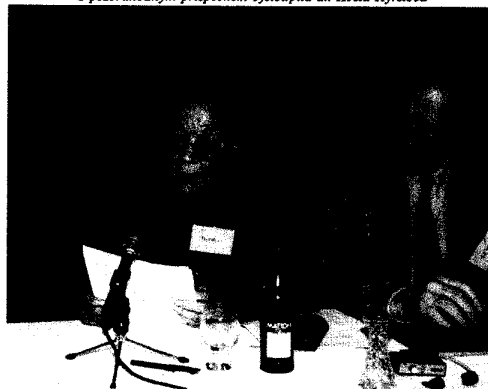

Úvodní referenci přednesla doc. dr. Hana Mejdrová, po její pravici publicista a pamětník Jiří Loewy

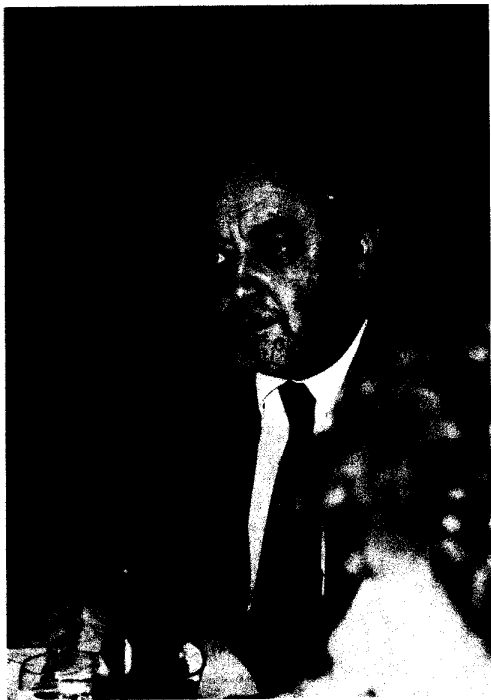

Mezi účastníky semináře byl i poslanec Bundestagu Christian G. Müller z Žitavy - uprostřed

S pozoruhodným příspěvkem vystoupila dr. Květa Hyršlová

JAK JSME TO ZAŽILI A JAK VZPOMÍNÁME

K pozorným účastníkům semináře patřil i senátor Egon Lánský

OLGA SIPPLOVÁ

*narozena 19. 9. 1920 ve Staré Roli u Karlových Varů
bydlí v Mnichově*

Pro můj život po roce 1938 bylo důležité mé datum narození. Moji rodiče přišli krátce před obsazením pohraničí do Prahy, kde jsem já pracovala již od 1. května. Otec se stal vedoucím domu pro uprchlíky v Lutzowově ulici. Odtud vysílalo byro pro uprchlíky Německé soc. dem. strany transporty emigrantů do zahraničí. Podle tehdejších právních předpisů jsem již nebyla brána jako dítě, a tak jsem se snažila dostat do Anglie jako pomocnice v domácnosti.

Přestože jsem měla všechny dokumenty připravené, vycestovat jsem již nemohla. Dne 8. března 1939 jsem se vrátila k babičce do Staré Role.

Pracovní úřad mne přidělil do kanceláře v Karlových Varech. Měla jsem štěstí, protože vedoucí zemědělského odboru „Říšského zástupce v Sudetech“ byl antinacista, který mě zaměstnal i když věděl o emigraci mých rodičů. Na jeho radu jsem se 14. 10. 1939 vdala. Můj manžel však byl, pravděpodobně pod vlivem úřadů ze Staré Role, povolán již 7. 2. 1940 do armády.

V roce 1941 byl můj mladší bratr odsouzen za poslech zahraničního rozhlasu ke čtyřem rokům vězení. Tehdy jsem začala pracovat v jedné soukromé bance v Karlových Varech. Na počátku února jsem dostala předvolání z vojenského velitelství, měla jsem být pomocnicí u wehrmachtu. Díky pomoci lidí z banky a fingovanému lékařskému osvědčení jsem dostala odklad, v březnu měl manžel dovolenou a my se zachránili mým těhotenstvím.

Na konci války jsem začala spolupracovat s bývalým sociálně demokratickým předsedou. Můj manžel byl v Rusku nezvěstný.

I když jsem měla průkaz antifašisty, nemohla jsem zůstat. Mého tchána a tchýni, kteří pomáhali s výživou mého dítěte,

chtěli odsunout do ruské zóny, čemuž jsem ale mohla zabránit. 10. 11. 1946 jsme odjeli společně do Bavorska.

Tolik k mému osobnímu osudu.

Zde na semináři zastupují rovněž Volkmar Gaberta, který patří k politické špičce našeho „Věrného společenství sudetoněmeckých sociálních demokratů“. Tento název souvisí s naším založením. Po válce bylo jasné, že SPD, která v Německu obnovovala svoji činnost, by nemohla vyřešit všechny naše problémy. Tehdy nebylo lehké založit naši Seligerovu obci, protože existovaly tři rozhodující skupiny, jejichž členové měli za sebou rozdílné zkušenosti. Byla to skupina dřívějších stranických špiček z emigrace, byla to velká skupina politicky pronásledovaných. Nesmíme zapomenout, že v německých koncentračních táborech (především v Dachau a Flossenburgu) trpělo mnoho německých antifašistů. Poslední skupinu tvořili vyhnanci. Tyto vyhnance tvořili antifašisté (s průkazem), dále lidé, kteří sice žádný průkaz neměli, ale během války své dřívější antifašistické názory nezměnili, a nakonec ti, kteří nebyli nacisté, ale z nejrůznějších (převážně ekonomických) důvodů, a také ze strachu, se k některému (nacistickému) spolku připojili.

Ještě několik slov k transportům antifašistů. Byla jsem tehdy v Karlových Varech, kde jsem se dobrovolně přihlásila do antifašistického výboru. Moji rodiče byli v emigraci, o podrobnostech teď nechci hovořit. V roce 1938, když jsem byla zaměstnaná v Praze, jsem již nemohla vycestovat do ciziny. Volkmar Gabert (o tři roky mladší než já) měl to štěstí, že s rodiči vycestovat mohl a za války pak byl v Anglii. Byl proto jedním z mála těch, kteří hovořili anglicky, a společně s Almou Reitzmannovou pracoval jako tlumočník. Tak se dostal do Bavorska a představoval spojku mezi vedením strany (tehdy ještě v Londýně) a Antifašistickým výborem (vyhnanci) v Mnichově. Měl proto přehled o stávající situaci.

Jsem toho názoru, že my jako starší generace, kteří vystupujeme jako svědkové tehdejších událostí, máme povinnost vytvářet spojení mezi Němci a Čechy. Vzpomenu zde jedné knihy, sborníku ke stým narozeninám Ernsta Paulra. E. Paulr patřil

k posledním stranickým tajemníkům, a v roce 1938 řídil v první linii emigraci sudetoněmeckých sociálních demokratů. Byl také předsedou Republikánské obrany (RW). V roce 1938 jsem byla během událostí v Sudetech v Praze. Na nádraží jsem sledovala vlaky s uprchlíky ze sudetského území. Viděla jsem vlaky, které směřovaly do uprchlických táborů, ale bohužel i vlaky, které Češi poslali nazpět, i když bylo jasné, že lidé utíkají ze strachu před nacisty. A z mého města znám mnoho zklamanych lidí, kteří říkali, že pro Čechy bojovali, ale ti je pak vydali nacistům. Toto patřilo k mým nejhorším zklamáním.

Ráda bych se ještě zmínila o roce 1945. V mém městě Stará Role u Karlových Varů (Alt Rohlau) byl v antifašistickém výboru předsedou komunista a místním důvěrníkem sociální demokrat. Při rozdělování pro antifašistický transport byli tak upřednostňováni komunisté, a teprve zbylá místa dostali sociální demokraté. Já sama jsem antifašistický transport získala, protože všichni z rodiny byli sociální demokraté. Další moji příbuzní ho však nezískali, přestože dva synové mé babičky emigrovali a další byl čtyři roky ve vězení. Takové byly tehdy poměry, skutečně nelehké.

ERWIN ŠOLC

narozen 24. 7. 1927 v Liberci

žije v Liberci

Ještě dovolíte, rád bych, než přikročím k tématu svého příspěvku, odpověděl panu vyslanci Černému na otázku, zda-li v době, o které bude řeč, nebyl jsem ještě maminkou svojí kojen. Nuže, pravda je, že v předmětě době - tj. v době předválečné jsem byl dítě, teprve v roce 1945 mi bylo 18, čili byl jsem „mladej“, ale přesto leccos pamatuji a vím. Nuže k věci a ještě dovolíte, promluví česky.

Nejdříve k problematice péče o německé emigranty; tj. uprchlíky z hitlerovského Německa, byt a nebo právě proto, že jde o téma málo probádané, a proto, že neznalost tohoto té-

matu mě prostě šťve. Mám za to, že by to musel být ráj pro badatele, ale zároveň by se muselo ukázat za jakých obětí zdejší (chcete-li sudetoněmečtí) antifašisté o ně pečovali. Pamatuji se, že k nám týden co týden chodili - jeden čas dokonce i dva - na celodenní stravování. Uvážíme-li, že pocházím z dělnické rodiny (matka vyšivačka v Textilaně, otec údržbář u firmy C. Neumann a syn) považuji tuto solidaritu (ve spojení s dalšími obětní skoro nescetnými) minimálně za výjimečnou. Se zde přítomnou paní Siplovou jsem před zahájením semináře o této věci diskutoval a vzhledem ke zkušenostem, které ona má, by stálo za to, se k této problematice hlouběji vracet.

Další oblast, o které se domnívám, že by měla být šířeji známá, je osud „Španěláků“, a to pokud jde o Čechy, tak i o zdejší Němce. Pod pojmem „Španělák“ rozumím ty dobrovolníky, kteří šli jaksi dobrovolně bojovat za republikánské Španělsko (1936 - 39). Po porážce trpěli v internačních táborech (zejména francouzských), a pokud přežili válku (ať již jako zahraniční vojáci, anebo v koncentračních táborech) byli v t.z.v. lidové demokratickém zřízení a nakonec i později za „socialismu“ znovu diskreditováni (vlivem doktríny Stalina).

Chtěl bych poděkovat všem, kteří mají zásluhu na vydání publikace „Trpký úděl“. Oněch 210 dokumentů leccos osvětluje, vysvětluje a rozhodně (alespoň u to silně doufám) pomůže snížit černobílé „nepřátelské“ vidění ve směru k našim německým otcům a matkám. Škoda, že k publikaci nemůžeme dnes diskutovat, neboť je málo známe. Hlubší analýza tehdejší by zřejmě i ukázala, že doba od roku 1936 do roku 1946 nejen, že byla velmi komplikovaná, ale že vyžadovala hodně statečnosti od obyčejných lidí. Rád bych to osvětlil na osudu mého tchána (Hübel se jmenoval), který byl sice a vždy „nestraní“, ale měl zásluhu na tom, že sovětským zajatcům, kteří pracovali ve Wegnerově nástrojárně v Liberči-Harcově, bylo umožněno přežít. Sověti to též kvitovali s povděkem. Češi mu sebrali až na osobní svrsky všechno, nakonec platil reparační daň 20% (zvýšená daň ze mzdy pro Němce) do Německa nesměl odjet, protože byl „Spezialarbeiter“. Jeho rodina měla stejný osud. Nebyl to vlastně také antifašista?

MARIA HANSOVÁ

*narozena 31.10.1916 ve Znojmě
od roku 1946 bydlí ve Vídni*

Jsem dcerou F. Urbaneka, bývalého ředitele nemocenské pokladny a předsedy německé sociální demokracie ve Znojmě. Do roku 1938 jsem byla zaměstnána u místní židovské firmy. Po připojení oblasti k Německu jsem až do roku 1945 pracovala jako úřednice u pošty. Po návratu Čechů, i když jsem byla prokazatelnou antifašistkou, jsem již nemohla najít zaměstnání. Proto jsem byla donucena opustit své rodiště.

V srpnu 1945 jsem spolu s dalšími uprchlíky překročila hranice do rakouského Retzu, kde jsem do září pracovala při žních. Poté jsem odešla pěšky do Vídně a skončila jsem v Strebersdorfu. Zde jsem měla známé, kteří v roce 1934 jako emigranti z Rakouska našli útočiště u mých rodičů v Československu. Po dvou měsících jsem opustila tehdejší ruskou zónu do zóny britské, kam jsem také s pomocí britského velvyslanectví ve Vídni mohla dostat své nemocné rodiče.

Přes všechna zklamání jsem zůstala sociální demokratkou a v rámci Socialistické strany Rakouska a Seligerovy obce jsem se snažila o dorozumění mezi národy.

OSKAR KUNZL

*z časopisu „Sozialdemokrat“, 3.ročník, číslo 37; 30.10.1942
narozen 18. března 1913 v Rotavě*

Oskar Kunzl byl od mládí socialistou, demokratem a humanistou. Skutečnost, že podnik, který převzal od své matky, výborně prosperoval, to, že měl své vlastní auto, ho neodvedlo od ideálů, kterým se zasílil. Oženil se teprve nedávno, a přesto se aktivně účastnil bojů v Sudetech. Republikánská obrana (RW) ho potřebovala, stejně jako jeho auto. A on, také po nocích, neú-

navně pomáhal. Jezdil se soudruhy z Republikánské obrany (RW), sloužil v této každodenní i každonoční guerillové válce státu a demokracii. Sedm desetin Rotavanů se chovalo podobně, ne, idealismus v Sudetech určitě nevymřel.

Události se překotně řítily kupředu. Prvního září přijel Henlein za Hitlerem do Obersalzbergu. 7. září přerušila Sudetoněmecká strana veškerá jednání s Prahou. 12. září měl Hitler na stranickém sjezdu bouřlivou řeč, a žádal připojení Sudet „domů do Říše“. Tehdy to vypuklo. Náš Kunzl byl všude, kde bylo třeba. 15. září přiletěl britský ministerský předseda do Berchtesgaden. Naši lidé již neměli chvíli klidu, přesto věrně stáli na stráž. Ještě nevěděli, že 16. září přistál v Londýně lord Runciman s návrhem, aby se Sudety předaly Hitlerovi.

Přišly zprávy, že 19. září vyzvala Anglie s Francií vládu v Praze, aby Sudety odstoupila, že i Polsko přesunulo své jednotky k československým hranicím, došlo k Chamberlainovu letu k Hitlerovi do Godesbergu, následovaly československá mobilizace, a pak, 26. září, Hitlerova válečná řeč v berlínském sportovním paláci, a pak již bylo jasné, že je konec.

Veškerý odpor byl marný. Naši stateční lidé z Republikánské obrany (RW) nechtěli věřit, že je a jejich stát velké demokracie bez boje vydaly. Všude se shromažďovaly teroristické bandy k útoku na naše věrné. Kunzl byl vyzván: Opusťte ihned město! Táhněte okamžitě na české území!

Kunzl odešel k tchánovi a tchýni do Lužce. Tam se 29. září dozvěděl, že v Mnichově podepsaly dvě evropské demokracie dohodu, která znamenala, že jeho i naše vlast je ztracena. 5. října uslyšel zprávu o Hitlerově slavnostní řeči ve sportovním paláci v Berlíně, a zároveň dostal on, věrný demokrat Kunzl, nařizení, podle kterého musí do dvanácti hodin opustit město.

Snažil se dostat se do Prahy, ale těsně před ní byl výhrůžkami donucen k návratu. S dalšími sociálními demokraty byl zavřen ve vlaku a u Žatce přešli novou hranici. Díky náhodě mohl uprchnout a dostal se do Rotavy. 6. října se dostal nepozorovaně

do svého bytu, kde se dva dny skrýval. Třetího dne si šel koupit něco k jídlu, byl však zatčen gestapem.

Když ho vedli městem, byl obklopen davem nacistických fanatiků, kteří mu vyhrožovali. Bratři Fischerové mu naplivali do obličejů. Na radnici se setkal s dalšími dvaceti zatčenými rotavskými soudruhy. Vyslychali je nejprve společně, pak každého zvlášť, byli krutě bití a říkali jim, že jsou podlidé. Ke Kunzlovi přivedli jeho bývalého zkrachovalého konkurenta a nacistu Wecka. Ten ho nejprve lživě obvinil a pak ho bílými i pažbou pušky. Pak museli všichni stát bez hnutí u stěny.

V jedenáct hodin v noci je pak gestapáci odvedli do lesa mezi Rotavu a Kraslicemi. V hloubi lesa jim náhle poručili, aby se dali do běhu a hned po nich začali střílet. Kunzl slyšel, jak se jeho kolega Ehm zhroutil s prostřelenou nohou k zemi. Jemu samotnému se podařilo uprchnout, byl však raněn. Kulka ho trefila dva centimetry nad pánevní kost. Ráno se dostal k domu jednoho známého daleko od Rotavy. Zde dostal čisté prádlo a ošetřili mu ránu. Noc přečkal v seně na půdě. Skrýval se i ve sklepě na uhlí. Podařilo se mu sejít se s manželkou, která mu dala jízdní kolo, obvazy a potraviny. Zranění, které ještě stále krvácelo, zajistil korzetem. Vydal se na cestu.

V jednu hodinu v noci se dostal do Karlových Varů. Všude bylo plno německých vojáků. Pokračoval dál, a ve čtyři hodiny odpoledne se dostal Hořosedel k nové demarkační linii. Podařilo se mu tajně překročit hranici a již na českém území ho zastavila hlídka. Ukázal svá zranění, vojáci mu dali kávu a ukázali mu cestu k nejbližšímu nádraží. Příštího dne se dostal do Rokycan, kde mu již přátelé pomohli.

Uběhly měsíce. Zranění se zahojilo. Okresní náčelník Hašek ho chtěl dvakrát vypovědět, ale našťastí zásah stranického ústředí v Praze ho zachránil. 7. března mohl vycestovat do Anglie. Před odjezdem si přečetl v novinách „Graslitzer Zeitung“ článek z října:

„V noci na 10. října se stala u Rotavy politováníhodná událost. Když bylo několik členů Republikánské obrany odváděno do

vězení, začali střílet komunisté z lesa a dva z nich zranili. Jeden z nich uprchnul, pátrání po něm pokračuje.“

Tyto noviny mu přinesla jeho manželka. Od vojáků se dozvěděla, že v lese našli krvavé stopy, a mysleli si tak, že Kunzl někde v lese vykrvácel.

Nyní je Kunzl spolu s dalšími sociálními demokraty v jednom městečku na severozápadě Anglie. Tam znovu pochopil, jak mylné představy o situaci v Německu, tu mají někteří obyvatelé tohoto demokratického ostrova.

Přes veškerá protivenství doufáme, že mnohatisícové oběti našich demokratických a socialistických Němců nebyly zbytečné.

JOSEF MÜLLER

*Ze „Sozialdemokrat“, Londýn, 15. 7. 1946
Müller Seff z Chebu vypravuje:*

Jeden z vůdců dělnického hnutí v Chebu, radní Josef Müller se také dostal do Německa. Posílá nám následující otřesnou zprávu:

Když bylo na podzim 1938 jasné, že nacisty nic neodradí od toho, aby naši vlast proměnili v bojiště, rozhodli jsme se poslat nejvíce ohrožené lidi do bezpečí. Podílel jsem na organizování prvního transportu uprchlíků, který 13. září opustil Cheb a směřoval přes Plzeň do Prahy.

Tím začalo nekonečné putování. Soudruh Leon Blum nám zařídil azyl ve Francii. 19. ledna jsme přiletěli do Paříže a za osm dní jsme, 45 mužů, jedna žena a jedno dítě, přijeli do uprchlického tábora v Boulogne sur Mer. Zde jsme zůstali až do července, většina z nás odjela přes Anglii do Kanady, já jsem ale zůstal, protože jsem sem chtěl přepravit svoji rodinu. Když pak vypukla válka, bylo to již nemožné. Nakonec jsme odjeli do Paříže,

kde jsme založili místní sudetoněmeckou organizaci, ve které k nám promlouval také soudruh Jaksch.

Když pak v roce 1940 německé oddíly vstoupily do Paříže, museli jsme znovu uprchnout. Dostal jsem se na pobřeží Středozemního moře.

Do května 1941 jsem se mohl skrývat. Pak začalo mé utrpení. Neplatil pro mě již azyl, a tak jsem se dostal nejprve do židovského tábora a pak do internačního tábora pro španělské republikány, které jsem tak mohl poznat. Pak jsem byli předáni gestapu a byli jsme dopraveni až do Karlových Varů. Ve vězení se můj zdravotní stav zhoršil takovým způsobem, že jsem byl již 27. 10. 1941 pro zdravotní nezpůsobilost propuštěn. Vrátil jsem se do rodného Chebu, ale bylo mi bráněno pracovat. NSDAP mě neustále sledovala. Začal jsem pracovat bez pracovní knížky jako zprostředkovatel pojištění v západních Čechách a později v Bavorsku. Snažil jsem se získat čas.

Za devět týdnů pak postihla mě a mou statečnou ženu další rána. 12. 1. 1942 byl náš osmnáctiletý syn Peppi zatčen gestapem. Syn Anny Gottesmanové se chlubil, že ho udal, protože hovořil otevřeně o hitlerismu. 24. 4. 1942 byl pak náš syn odsouzen k patnácti měsícům vězení, z toho čtyři měsíce samovazby. Byl gestapem mlácen a nemohl od nás dostat žádný balíček. V roce 1944 se pak dostal k wehrmachtu s cejchem zločince. Naštěstí vydržel a při první příležitosti se dostal do amerického zajetí. V září 1945 pak došlo k našemu radostnému shledání po mém osvobození z koncentračního tábora Dachau.

Nyní budu vyprávět o sobě. V roce 1943 jsem byl přes svůj věk a tělesnou slabost uznán schopným vojenské služby. Na jaře 1944 jsem se dostal na ostrov Sylt. Pomohl jsem si tak, že jsem byl ještě slabší, nedoslýchavý, a přes dobrou vůli nešikovný, a tak jsem se nedostal ze školického kurzu. V červnu 1944 jsem dostal čtyři týdny dovolené, pak další čtyři a nakonec jsem byl pro neschopnost propuštěn. Po atentátu na Hitlera jsem však byl zatčen, a jako nepolepšitelný protivník systému byl dopraven do koncentračního tábora Dachau. Otevřeně mi řekl: „Jste člověk, který může iniciovat nebezpečné hnutí proti státu“, kla-

sifikace, na kterou jsem byl pyšný. Ale peklo v Dachau? Skutečně při mě štěstí stálo, neboť již 14. 4. 1945 vydal Himmler rozkaz, že žádný vězeň nesmí Dachau opustit živý.

29. 4. 1945 přišla hodina osvobození. O půl šesté večer obsadily americké oddíly tábor a přinesly nám svobodu. Na ten okamžik do konce života nezapomenu. Je pro mne zadostiučiněním, že nás fašisté mohli ohnout, ale nikdy nás nemohli zlomit. Všichni jsme byli opravdoví sociální demokraté ze školy Viktora Adlera. V našem hlubokém socialistickém přesvědčení byla síla, která nám umožnila přestat všechny bouře.

Několik poznámek k Dachau:

Když mě dopravili do tábora, procházela jím jako lavina zvěst: „Müller Seff, radní Müller je tady!“. Můj přítel Zembsch, který mě jako první pozdravil, hned poznal můj špatný zdravotní stav. Duševně jsem však byl nezlomený. Protože jsem byl ve správné kanceláři, mohl jsem varovat více než jiní.

Od listopadu 1944 do poloviny března 1945, zahynulo v Dachau hrozným způsobem 1580 mužů z různých evropských národů. Když přišli do tábora Američané, leželo tu 2500 mrtvých obětí, naskládanych jako dřevěné špalvy, protože kapacita spalovacích pecí nestačila tempu umírání. Němčina je příliš omezená, aby mohla vyličit všechny hrůzy z Dachau a filmové záběry mohly zaznamenat pouze část kruté reality.

Po osvobození jsem se dostal pak 6. června domů do Chebu. V zebrovité uniformě vězně z Dachau jsem hrdě procházel ulicemi mého rodného města. Třetí říše se zhroutila. Ale nám, kteří jsme také proti fašismu bojovali, nebylo dopřáno radovat se z vítězství. Naše vlast byla ztracena, ani pro opravdové demokraty tu již nebylo místo. Tak jsem byl nucen s krvavejícím srdcem hledat nový domov, kde bychom mohli pokračovat v boji za ideály svobody, humanity a spravedlnosti.

ERNST OPPL

*narozen 12.1.1914 v Chotěšově
bydliště ve Vídni*

Můj otec byl již před první světovou válkou sociálním demokratem a pracoval v plzeňské Škodovce. V roce 1922 jsem vstoupil do německého tělovýchovného spolku. Ve Škodovce jsem se vyučil technikem pro zbraně a zažil jsem zde strašné následky světové hospodářské krize a její politické důsledky. Jako přesvědčený demokrat a odpůrce diktatury jsem tehdy plaval proti proudu času. 10. 10. 1939 jsem přešel do zbrojařského závodu v Berlíně. Již v roce 1940 jsem pak dostal díky svým znalostem pracovním zkušenostem a znalosti češtiny vedoucí místo v pražské pobočce. V roce 1943 jsem byl povolán do armády a v Rusku těžce zraněn. Dostal jsem se do lazaretu v Plzni, pak mě poslali s armádou jednotkou do Dolního Rakouska, kde jsem zažil konec války.

4.května jsem se jako civilista dostal do Vídně. Ihned jsem vyhledal kontakt k Socialistické straně Rakouska, pozdějšímu ministři vnitra O. Helmerovi a vídeňskému starostovi Kornerovi. Zde jsem se dozvěděl o strašných poměrech, zejména na jižní Moravě. Po dohodě s kancléřem Rennerem jsme se rozhodli, že vyšleme zvláštního kurýra k českému předsedovi vlády Fierlingerovi. 14. května jsem se s příslušnými pravomocemi vydal na dobrodružnou cestu do Prahy.

Po zdlouhavých jednáních jsem dostal od ministra vnitra Noska povolení k vybudování „Rakouského zájmového střediska pro repatrianty“ v Plzni. Po dlouhých peripetích jsem byl zplnomocněn „Starorakušany“ (sudetskí Němci narození před rokem 1918) a rakouské státní občany repatriovat do Rakouska. Americké okupační úřady nakonec s repatriací souhlasily.

Z mé rodné obce se vystěhovalo 82 rodin do Rakouska.

OTTO SEIDL

*narozen 3. 4. 1913 v Kraslicích
bydliště Eskilstuna (Švédsko)*

Před rokem 1938 jsem byl předsedou Socialistické mládeže, později pak zástupcem krajského předsedy. Političti protivníci mne nenáviděli. Na počátku září 1938 jsem spolu s dalšími 400-500 ohroženými lidmi opustil Kraslice nejprve do Chodova a posléze až do Písku. 29. 9. 1938 jsem se dostal znovu do Kraslic, kde byly již vyvěšeny vlajky s hákovým křížem. Vydal jsem se pěšky do Sokolova. Odtud jsem jel vlakem k rodině do Písku. 2. října byly obyvatelé našeho uprchlického tábora vyzváni četníky, aby nastoupili do vlaku, který jede na území, kde se bude hlasovat. Všichni byli přesvědčeni, že záleží na jejich hlasu proti Hitlerovi.

Ve Stříbře byla u vlaku vyměněna lokomotiva. Protože nám to bylo podezřelé, asi 12 nás opustilo vlak a odebrali jsme se na okresní policejní stanici, kde jsme se prokázali jako sociální demokraté. Tam jsme se dozvěděli, že během šesti hodin tam dorazí německá vojska. Chtěli jsme jet vlakem do Plzně, ale neprodali nám jízdenky. Jedna mladá Slovenka nám je nakonec sehnala. Později jsem se dozvěděl, že vlak ze Stříbra odjel do Chebu, odkud byli muži dopraveni přímo do koncentračních táborů (např. M. Benda, předseda sociální demokracie z Chebu).

Společně s manželkou jsme našli útočiště v Novém Strašeci u jedné české rodiny. Po několika dnech jsme se dozvěděli, že česká policie chystá razii proti Němcům a Židům. Příští den jsme museli odjet do Prahy.

Odtud jsme byli naším stranickým vedením vysláni do emigrace do Švédska. Dorazili jsme tam 25. prosince 1938.

GEROLD UMANN

*narozen 27. 5. 1925 Příchovice
bydliště Waldkraiburg*

Pocházím z Příchovic z Jizerských horách. Můj otec byl zemědělec, člen obecního zastupitelstva za sociální demokracii a zástupce starosty v letech 1929-1938. Protože jsem já jako jediný syn byl povolán do války, odmítl můj otec nastoupit do Volkssturm. Proto byl od 1. 11. 1944 do 26. 4. 1945 v Liberci vězněn.

V roce 1945 dostal otec průkaz antifašisty. Já jsem se vrátil ze zajetí v prosinci 1945. Matka pocházela z české rodiny, a proto jsme mohli až do roku 1949 využívat malé hospodářství. Já jsem pracoval jako elektrikář. Když otec odmítl vstoupit do jednotného zemědělského družstva, začaly šikany, které byly tak nesnesitelné, že rodiče onemocněli a v letech 1964 a 1967 oba zemřeli. Přes jejich odpor byli vyvlastněni.

Jelich syn se nakonec rozhodl, že s rodinou opustí svou vlast. Přesídlil do Waldkraiburgu, kde žila sestra jeho manželky. Zanechal zde vlastní a zemědělské dědictví. Otec získal rok před svou smrtí v roce 1966 část majetku zpět, ale zármutku z nespravedlnosti se zbavit nemohl.

ILSE WILLMERDINGEROVÁ

*narozena 14. 6. 1922 v Teplicích
bydliště v Mnichově-Allachu*

Pocházím ze staré sociálnědemokratické rodiny. Do roku 1938 jsem aktivně působila v sociálnědemokratické mládežnické organizaci. Když pak v říjnu 1938 vstoupila do pohraničních oblastí německá vojska, byli jsme velmi znepokojeni, protože můj otec byl pracovníkem u Českých drah. S posledním vlakem se chtěl pak dostat z Teplic do vnitrozemí. Matka s mým malým bratrem byly již v té době v jedné české vesnici u Loun. Otec byl

však z vlaku vykázán se slovy : „Pro Vas nemame Misto“. Měl však štěstí, protože kromě několika měsíců nepříjemností nebyl během Třetí říše pronásledován.

V roce 1945 jsme si mysleli, že jsme znovu svobodní. Naše věrnost k demokracii a českému státu nám však nepomohla v tom, že jsme byli stavěni na roveň nacistům. Byli jsme strašně zklamáni.

Naši dřívější funkcionáři se radili o tom, jaký bude další postup. Po intervenci v Praze u Fierlingera došlo k určitému ulehčení situace antifašistů. Co však bylo na jedné straně dosaženo, bylo jinde prohlášeno za neplatné. Svoji práci v akci ANTIFA v pražské kanceláři Ullmann-Lenk jsem popsala v sudetské ročence z roku 1993. Také v roce 1945 pro nás znovu platilo: „Pro Vas nemame Misto“.

LEO ZAHEL

31. 5. 1931 narozen v Opavě
bydlištěm ve Vídni

Můj otec, Leo Zahel, byl v Krnově, Moravské Ostravě a Opavě tajemníkem Německé sociálně demokratické strany dělnické až do podzimu roku 1937. Po neúspěšných volbách v roce 1937 byl stranický sekretariát uzavřen. Z bezpečnostních důvodů jsme se přestěhovali do Brna, kde otec pracoval jako soustružník. Byl mistrem pro 32 převážně českých dělníků. Během války byl neustále kontrolován a různě šikanován.

Po skončení války byl otec zatčen Čechy, i když byl uznávaným antifašistou. Ve vězení byl od května až do 25. 11. 1945. Již 6. června byla jeho žena se synem vyhnána do Rakouska. Já sám jsem prožil své čtrnácté narozeniny v příkopu u cesty. Nakonec jsme se dostali do Ternitzu a později do Vídně. Kvůli nekvalitní lékařské péči přišel otec po dlouhé nemoci o jednu nohu. Přesto pomáhal svým krajanům. I matka a já jsme pak pracovali v Socialistické straně Rakouska a Seligerově obci.

Nadaci F. Eherta na seminář zastihoval i dr. Emanuel Pekar,
vpravo dr. Petr Frouza a zástupkyně Seligerovy obce a pamětnice paní Olga Šippl

*K aktivním účastníkům semináře sdílejší i zleva ing. Jan Hon z Kanceláře prezidenta ČR
a František Černý z MZV ČR - nyní český delegace v SRN*

Olof Sjö v rozhovoru s panem a představitelem Shromáždění Němců v ČR - Erwinem Solcem

Diskuse pokračovaly i při večerním slavnostním setkání - zleva dr. Václav Kural v rozhovoru s dr. Mejdrovou a historikem dr. Milošem Hájkem

Studentka K. Kočová při výměně názorů s doc. dr. Zdeňkem Radvanovským a doc. dr. Ctíradem Kučerou

Boj německých sociálních demokratů proti Hitlerovi a Henleinovi

PROJEV VOLKMARA GABERTA

přednesený 12. února 1998 v Mnichově

Pro středoevropské dějiny je velmi důležité, aby toto období bylo více známé jak v Německu, tak v České republice, ale i mezi sudetskými Němci. V České republice se musí vycházet z toho, že tu padesát let určovala interpretaci dějin komunistická strana a komunistická vláda. Do její koncepce v žádném případě nepatřil odpor a boj německé sociální demokracie v Československé republice, protože odporoval komunistické tezi o kolektivní vině Němců.

Ještě než se budu věnovat vlastnímu tématu, chtěl bych zmínit něco z historie sudetoněmeckých sociálních demokratů.

Již ve starém Rakousku tvořili sociální demokraté z Čech, Moravy a Slezska nejsilnější částí rakouských sociálních demokratů. Sudetští Němci představovali polovinu členů a nadprůměrný počet voličů sociální demokracie. V roce 1897, kdy mohli v rámci všeobecné volební kurie poprvé volit i dělníci, získali sociální demokraté 14 poslaneckých míst. Bylo to 7 Němců, 5 Čechů, 1 Polák a 1 Ukrajinec. Ze sedmi poslanců německých bylo 6 zvoleno v Sudetech a pouze jeden na území dnešního Rakouska, v Grazu.

Hlavním cílem sociálních demokratů nebylo pouze překonání sociálního a politického porobení dělnictva, ale také utišení rozvíjejícího se nacionalismu, který víc a víc otravoval veřejný život. To platí i dnes. Historie nám ukázala, že německý nacionalismus s sebou přinesl neštěstí a zločiny, ale také v současnosti s sebou přináší nacionalismus problémy, jako například v bývalé Jugoslávii a v Rusku.

Ve starém Rakousku vytvořili sociální demokraté národnostní program, který navrhoval přeměnu Rakouska na federativní stát se spolkovými zeměmi. Nebylo žádnou náhodou, že oba referenti, kteří program přijatý v roce 1899 v Brně odůvodňovali, pocházeli z Čech. Byl to Němec Josef Seliger, pozdější předseda sudetoněmeckých sociálních demokratů, a Čech Antonín Němec. Představy sociálních demokratů ztroskotaly na občanských stranách všech národů z Rakouska, které nechtěly ztratit většinu pro svůj národ v jednotlivých částech monarchie.

Po rozpadu starého Rakouska se museli sudetoněmečtí sociální demokraté oddělit od své mateřské strany a založili svoji vlastní. Nazývala se „Německá sociálně demokratická strana dělnická v Československé republice“. Již tehdy se také používal termín „sudetoněmečtí sociální demokraté“. Pojem „sudetoněmečtí“ není tedy žádným výmyslem Třetí Říše. Sociální demokrat Dr. Karl Renner ho oficiálně používal při mírových jednáních po první světové válce. Do politické literatury byl tento pojem zanesen sociálně demokratickým poslancem Ernstem Bernerem v roce 1898 v příspěvku pro „Neue Zeit“.

Na stranickém sjezdu v roce 1929 bylo oceněno desetileté trvání Německé sociálně demokratické dělnické strany. Slavnostní řeč přednesl tehdejší předseda strany Dr. Ludwig Czech. Doslova řekl: „Deset let samostatné sudetoněmecké sociální demokracie neznamená pro nás všechny pouhý časový úsek socialistického snažení, nýbrž osudovou část dějin sudetoněmeckého dělnického hnutí“. Czech připomenul ve své řeči snahu Josefa Seligera v sudetoněmeckém boji za sebeurčení, a označil odtržení komunistů od sociální demokracie jako „největší tragédii mezinárodního dělnického hnutí“, jejíž následky jsou neodolné.

Nebylo to přehnané tvrzení. Němečtí sociální demokraté, kteří v obecních volbách v roce 1919 získali v Čechách přes 50 procent hlasů německých voličů, zaznamenali po odtržení komunistů velký úbytek voličů. Ještě hůře se dařilo českým sociálním demokratům, kteří v roce 1925 při parlamentních volbách ztratili přes polovinu svých voličů. Politicky ale trpěla nejvíce sociální demokracie německá. V parlamentních volbách v roce

1929 sice zůstala nejsilnější německou stranou, ale svoji dřívější sílu zpět již nezískala a do osudových bojů let třicátých tak šla oslabená. Odtržení komunistů tak spolu s dalšími okolnostmi uvolnilo Hitlerovi cestu k moci jak v Německu, tak i v Československu.

Zdůrazňuji, že ve většině nástupnických států Rakouska bylo s národnostními menšinami zacházeno daleko hůře než v Československu, ale skutečnost, že se sudetskými Němci, Maďary, Poláky a Ukrajinci bylo jednáno nikoliv jako se státním národem, ale jako s menšinou, vedla ke stálému napětí, které vyvrcholilo v době světové hospodářské krize a po nástupu Hitlera v Německu k moci.

Ještě zde zmíním, že sudetoněmečtí sociální demokraté získali při prvních volbách do československého parlamentu přes 44 procent německých hlasů. V roce 1935 pak přes 80 procent Němců v Československé republice zvolilo ty strany, které byly ve vládě republiky. Byly to sociální demokraté, křesťanští sociálové a Svaz zemědělců. Posledně jmenované strany však v letech 1937-38 nevděržely politický tlak, takže jediným rozhodným odpůrcem Hitlera a Henleinovy strany zůstali sociální demokraté.

Wenzel Jaksch, poslední předseda sudetoněmeckých sociálních demokratů, řekl 7. června 1963, že sudetoněmecké dělnické hnutí se i v dobách nejtěžších snažilo o německo-slovenské porozumění. Uvedl doslova: „V knize dějin je zapsáno, že sudetoněmecká sociální demokracie ze svého mravního přesvědčení potírala nacionalismus, pro jeho pohrdání lidskými právy, pronásledování Židů a zničení právního státu v Německu. Více jsme si cenili lidských práv, než práva na sebeurčení z krve potřísněných rukou tyрана, protože ze spolu se zem nevzejde nikdy nic dobrého.“

Nyní k tématu: Mnichovská dohoda neznamenalá pro sudetské Němce pozdní uskutečnění práva na sebeurčení, protože k němu také patří demokratické svobody a samospráva. Obojí ve Třetí Říši neexistovalo.

Při uskutečňování demokratického práva na sebeurčení by také nemohlo docházet k politickému pronásledování a k politickým vraždám těch, kteří se vyslovili proti mnichovské dohodě. Nacionální socialisté nenáviděli sudetoněmecké sociální demokraty, protože popírali argumentaci německé říše, která se vydávala za zástupce všech sudetských Němců. K tomu ještě přispěl fakt, že sudetoněmečtí sociální demokraté podporovali po roce 1933 emigraci sociálních demokratů z Říše. Více než 25 000 sudetoněmeckých sociálních demokratů trpělo v koncentračních táborech Třetí Říše a mnoho z nich tam zahynulo.

Do koncentračních táborů se dostali i někteří ze Sudetoněmecké strany, kde mohu zmínit Waltera Brandta a jeho přátele. Brandt v roce 1948 vydal knihu pod názvem „Sudetoněmecká tragédie“. Patřil k nejlépeším spolupracovníkům Konrada Henleina a byl přímým svědkem toho, že mnichovská dohoda neměla nic společného s právem na sebeurčení. Cituji z jeho knihy: „...Z blízkých spolupracovníků Konrada Henleina nebyl již téměř nikdo několik měsíců po 1. říjnu 1938 ve svém úřadě. V Liberci, stejně tak jako ve Vídni i jinde, vládnou lidé s duchem SS, kterého nejlépe vyjadřují zkrýžené kosti na jejich čepici ...“

Sudetoněmečtí sociální demokraté bránili československou demokracii až do konce „Republikánské obrany“ (RW) byla na hranicích spolu s československou armádou připravena bojovat proti armádě německé. Kapitulace Československé republiky a neporozumění demokracii v Evropě znamenaly vítězství diktátorů. Nyní se objevují mnohé dokumenty, které naznačují, že při odporu Československé republiky by se mohla prosadit vojenská opozice proti Hitlerovi.

Otázkami spojenými s emigrací z Říše se zabýval předseda strany a ministr Ludwig Czech a stranický tajemník a místopředseda Senátu, Siegfried Taub.

Sudetoněmečtí sociální demokraté zřídili pro tuto příležitost zvláštní nouzový fond a vyzvali své členy s průměrným platem k dobrovolnému příspěvku. Poskytlo jej tři až čtyři tisíce členů. V letech 1933-1938 byly vybrány pro německé a rakouské emigranty tři miliony korun československých. Pro emigraci ně-

meckých sociálních demokratů bylo získáváno průměrně 50 000 korun měsíčně. Mnoho emigrantů našlo také práci v různých organizacích dělnické hnutí.

Sociální demokraté z Říše s pomocí sudetoněmeckých sociálních demokratů a s tolerancí československého státu zřídili v Nýrsku rozhlasový vyslač.

Sociálně demokratický starosta Nýrsku, Hans Ruppert, byl v roce 1939 zatčen a na jaře 1945 v koncentračním táboře Dachau zavražděn. Stranický předseda z tohoto šumavského regionu byl v letech 1939-1945 vězněn v různých koncentračních táborech.

Henleinovo hnutí a němečtí nacionální socialisté zvláště pozouvalo otevřeně vystupování sudetoněmeckých sociálních demokratů proti mnichovské dohodě. Ve všech průmyslových městech Čech, Moravy a Slezska byla pořádána velká shromáždění proti dohodě, které ochraňovala Republikánská obrana (RW).

Já sám jsem se 1. května 1938 zúčastnil sociálně demokratických shromáždění v Teplicích, Mostě a Žatci. V Teplicích bylo na náměstí více než 50 000 lidí, v Mostě přes 20 000, v Žatci přes 10 000. Tuto skutečnost často zdůrazňují svým bavorským přátelům, protože takováto shromáždění s hojnou účastí jsou v dnešním Německu řídká. Účastníci shromáždění věděli, že většina Němců je proti nim, a že za své přihlášení se k demokracii budou trpět.

Gestapo bylo dobře informováno o činnosti nakladatelství Graphia v Karlových Varech. Nálezelo sociálním demokratům a vydávalo materiály pro potřeby hnutí odporu v Třetí říši. Platilo to i pro noviny „Neuer Vorwarts“. Materiály byly dále dopravovány kurýry do Německa. My mladí ze socialistické mládeže jsme byli k dispozici, netuše, jak je to nebezpečné. Přenášeli jsme v batozích lesem tiskoviny do Sasku. Vydavatelé „Neuer Vorwarts“ museli být podle tehdejších právních předpisů československé státní příslušníci. Byli to Siegfried Taub a redaktor Wenzel Horn, kteří po mnichovské dohodě emigrovali.

Sociálním demokratům z Německa sloužili stranické sekretariáty v pohraničí pro organizaci distribuce materiálů pro hnutí odporu. V Nýrsku pracoval Waldemar von Knöringen, ve Stříbře Hans Dill, někdejší stranický tajemník okresu Franken poslanec parlamentu, v Liberci Emil Stahl, bývalý člen pruského parlamentu, v Karlových Varech Kurt Weck, člen Reichsbannu, v Trutnově Franz Bogler, poslanec bavorského parlamentu, v Podmoklech Otto Thiele z Reichsbannu, v Opavě Karl Schulz, v Teplicích Gottfried Zieh, v Karl Ilgner, v Chomutově Fritz Abicht a později Willi Buisson, popravený v Mauthausenu.

Nenávist nacionálních socialistů směřovala po podepsání mnichovské dohody proti sociálním demokratům, kteří odpovídali plánům Adolfa Hitlera, a tak popírali jeho argumentaci, že Sudety osvobozuje.

Přesné číslo obětí tohoto pronásledování je obtížné zjistit, protože mnohé dokumenty byly s koncem Třetí říše zničeny. Většina německých sociálních demokratů trpěla v koncentračním táboře Dachau, ale také ve Flossenburgu, Buchenwaldu, Ravensbrücku, Osvětimi, Terezíně, Sachsenhausenu a dalších zařízeních hrůzy.

V koncentračním táboře Terezín zahynul dlouholetý předseda DSAP a ministr sociálních věcí a zdravotnictví Dr. Ludwig Czech. Byl předsedou sudetoněmecké sociální demokracie v letech 1921-1938 a německým ministrem československé vlády v letech 1929-1938. Odmítl návrh, aby odjel s manželkou v roce 1938 do Holandska. Již v roce 1939 byl v Brně zatčen a převezen do koncentračního tábora Terezín, kde po třetiletém utrpení zemřel. Jeho manželka zemřela v roce 1945 v Rakousku.

Seligerova obec umístila Ludwigu Czechovi před čtyřmi roky trojjazyčnou pamětní desku na kulturní dům v bývalém ghettu. Na slavnosti hovořil prezident Václav Havel, rakouský kancléř Dr. Franz Vranitzky, bývalý předseda SPD Dr. Hans Jochen Vogel, místopředseda českých sociálních demokratů Pavel Novák a za Seligerovu obec Volkmar Gabert. Projevy z velkolepé slavnosti byly uveřejněny v jedné publikaci.

Gestapo a SS zavraždili i další vedoucí sudetoněmecké sociální demokracie. Byl to Dr. Emil Strauss, renomovaný historik a dlouholetý redaktor novin „Sozialdemokrat“. I jeho dcera Marianne byla 1. října 1944 odvezena do Osvětimi a zahynula později se svým manželem v koncentračním táboře Bergen-Belsen.

Rudolf Heeger z moravsko-slezské části Sudet byl dlouholetým poslancem parlamentu v Praze a stranickým místopředsedou. V březnu 1939 byl zatčen v Praze gestapem, byl krutě mlácen a smrtelně nemocný propuštěn. Zemřel 1. listopadu v Mo-ravské Ostravě.

Bratranec pozdějšího rakouského kancléře Kreiskyho, mladý Arthur Kreisky, aktivní v hnutí odporu, byl popraven 10. června 1943 v Plötzensee.

Mohli bychom jmenovat další, kteří dlouhou dobu trpěli v koncentračních táborech. Zmíníme tu Leopolda Pölzla, starostu z Ústí nad Labem, který byl mnohokrát zatčen, protože ho podezřívali ze styků s Goederlerem. Jeho dcera byla také uvržena do koncentračního tábora, který opustila psychicky zlomená a zemřela později ve Vidni. Koncentrační tábor přežil Adolf Hasenöhrl, pozdější předseda Seligerovy obce, a také Roman Wirkner a Anton Langer.

V rámci historické pravdy musíme říci, že na pronásledování a bití sociálních demokratů se podíleli i příslušníci Sudetoněmecké strany.

Ještě dodávám, že česká policie některé sociální demokraty, kteří uprchli do vnitrozemí Čech, dopravila ve zvláštních vlacích nazpět a tak je vydala gestapu. Jedním ze svědků je Otto Seidl, žijící ve Švédsku a předseda skandinávské skupiny sudetoněmeckých sociálních demokratů.

Z vlastní zkušenosti musím s hořkostí říci, že mnozí z nás, kteří emigrovali, nedostali řádný pas československý, nýbrž pouze pas cizinecký. Mám jeden takový doma schovaný. Můj bratr emigroval nejprve do Norska a po jeho okupaci pak do Švédska.

V tom čase byly vyhlazeny celé rodiny a další přežili koncentrační tábory s trvalými následky. Například Hans Winter, který zemřel před čtyřmi roky ve stáří 86 let. V roce 1938 byla jeho celá rodina zatčena a v roce 1939 dopravena do koncentračního tábora Dachau. Později byl dopraven do koncentračního tábora Flossenbürg, kde pracoval v kamenolomu. On a jeho bratr přežili a náleželi po roce 1945 k těm, kteří budovali demokracii ve Spolkové republice.

Pět let v koncentračním táboře Dachau strávil Alois Ullmann, do roku 1938 tajemník dělnického tělovýchovného sdružení a člen Republikánské obrany (RW). Pracoval i na nemocniční stanici tábora a zachránil mnoha lidem život, jmenujme tu malíře Georga Trappa, který byl zatčen gestapem v Norsku. Ullmann pomohl i v Dachau vězněnému Kurtu Schumacherovi, který na čas strávený se sudetoněmeckými sociálními demokraty nikdy nezapomněl. Ullmann byl později v Bavorsku spoluzakladatelem Seligerovy obce a až do své smrti vedoucím nakladatelství „Die Brücke“.

Ze všech částí Sudet byly v roce 1938 dopravovány sociální demokraté do koncentračních táborů. Značná část jich pocházela z okolí Ústí nad Labem, ze západních Čech, také z Bíliny, České Lípy, oběti přinesly i dělnické okresy Most a Duchcov. Většina se dostala do Dachau a do Sachsenhausenu. Zatčení probíhala i v Jablonci, Chomutově, Litoměřicích, Teplicích, Děčíně, Podmoklech, Trutnově, Varnsdorfu nebo Chebu, kde národní socialisté zvlášť krutým způsobem řádili. Velká řada zatčených byla i v Lokti, Sokolově, Kraslicích a Karlovarsku, Mariánských Lázní, Stříbrě, Nejdku nebo Žatci. Značné oběti přineslo i Opavsko, Jeseník a Krnov.

Je to smutná bilance. Jak bylo uvedeno, oběti pocházeli z celého území Sudet a podle poměru k počtu obyvatelstva bylo uvězněno více sociálních demokratů ze Sudet než z celé Třetí Říše.

Na osud obětí z řad sociálních demokratů upozornili představitelé emigrace, jako Wenzel Jaksch, Richard Reitzner a Ernst Paul, kteří zároveň poukazali na nespravedlnost plánovaného odsunu.

Sudetoněmečtí sociální demokraté prokázali v koncentračních táborech obrovskou solidaritu se zatčenými z jiných národů. Národním příkladem je obuvník Karl Maier z Duchcova. Byl gestapem zatčen v Norsku a uvržen do koncentračního tábora Sachsenhausen. Velitel Eickemu vyrobil ortopedickou obuv, což výrazným způsobem vylepšilo jeho postavení.

V roce 1944 byl do tábora dopraven Halvard Lange, vedoucí činitel norského hnutí odporu. Maier ho umístil v obuvnické dílně tábora, kde mohl tábor přežít. Po roce 1945 obdržel Maier norské státní občanství, když jeho žádost o něj podpořilo 120 bývalých norských vězňů z koncentračního tábora v čele s tehdejším ministrem zahraničních věcí Halvardem Langem.

K nejdůležitějším sociálním demokratkám patřila Maria Günzlová, která po propuštění z koncentračního tábora Ravensbrück znovu navázala kontakt s německým hnutím odporu. Byla odsouzena k smrti, které unikla jen díky příchodu spojeneckých vojsk. Později byla dlouholetou poslankyní v Bavorsku.

Ještě bych chtěl zmínit akci, kterou organizoval Wenzel Jaksch a stranické předsednictvo spolu s britskou armádou. Většina sudetoněmeckých sociálních demokratů patřila k britské armádě, menší počet k armádě československé a někteří k armádě kanadské. V armádě britské sloužili jako ženisté, letci nebo parašutisté. Exilové vedení strany chtělo podpořit domácí hnutí odporu proti nacistům. Vedoucím skupiny parašutistů byl Albert Exler. Naši přátelé Hofmann z Chebska, Otto Pichl z Duchcova a Arthur Öhm a Arthur Schober z Dánska však byli ihned po seskoku zatčeni. Otto Pichl spáchal sebevraždu, Hofmann byl popraven. Arthur Öhm a Arthur Schober byli dopraveni do koncentračního tábora Flossenbrück, kde byli nakonec zachráněni Američany. Albert Exler dokázal navázat kontakty v Liberci i Ústí a setkal se také s Marií Günzlovou, kde se skrýval a pak odešel do Vídně, kde nalezl útočiště u dělnické básničky Erny Haberzettlové. Po zatčení Marie Günzlové spáchala Erna Haberzettlová sebevraždu. Albert Exler byl zatčen a brutálně mlácen. Jeho bratr byl gestapem umučen k smrti. Jenom zázrakem se pak Marie Günzlová se sestrou a Albert Exler mohli zachránit před popravou.

Byl to zoufalý pokus, o kterém dnes víme, že byl prozrazen pomocí zrady. Ten, který teď stojí před vámi, byl tak ušetřen následujícího výsadku, který by jistě vedl do záhuby.

Ke hnutí odporu bych chtěl ještě říci, že svůj boj s Henleinovým hnutím zahájilo již po jeho vítězství ve volbách v roce 1935. V některých oblastech Sudet nabyl do roku 1938 boj určitých znaků občanské války. Nasazení Republikánské obrany (RW) pomohlo zabránit vítězství Henleinova hnutí. Sociální demokraté byli poraženi až mnichovskou dohodou.

Odpor sudetoněmeckých sociálních demokratů měl i velký symbolický význam jako odpor posledních svobodných Němců. Vzpomínáme rádi na dobrou spolupráci s českými sociálními demokraty.

Rudolf Bechyně řekl při oslavách šedesátých narozenin Ludwiga Czecha dne 14.2.1930 mimo jiné toto : „Czech s námi prožil mnoho. To však, jak doufáme, náleží minulosti. Do budoucnosti si přejeme, abychom již nikdy nestáli proti sobě, ale aby naše strany bojovali společně bok po boku. My, čeští a němečtí sociální demokraté, vybudujeme společným úsilím naší vlast, kde bude úcta k práci patřit k nejvyšším principům státu“.

Mysleme dnes společně na to, zda-li bylo uděláno vše pro to, aby byla slova Rudolfa Bechyného probuzena k životu. Vzpomeňme jen společného boje proti diktátorům a podnikneme proto pokus společně řešit problémy dneška - na základě společné tradice, na základě pravdy. Nic se nedá vyřešit zapomněním nebo odsouváním. Měli bychom se přiznat ke společným dějinám a poučit se z chyb. My, sudetoněmečtí sociální demokraté, si přejeme ten nejlepší vztah k českému národu a zejména k českým sociálním demokratům. Tento vztah si přejeme ve vzpomínce na náš společný boj. Chyby a nedorozumění, ke kterým došlo na obou stranách, by měly být vyjasněny v otevřených a čestných rozhovorech. Mysleme při tom stále na slova Rudolfa Bechyného.

Jsem toho názoru, abychom společně - Češi i Němci - podnikli pokus, vzpomenout ty, kteří bojovali proti diktatuře a naci-

onálnímu socialismu. Skláním se před českými obětními nacistům, před židovskými obětními, i před obětními sudetoněmeckými. Skláním se i před obětními násilí a vyhnání. Nebylo by možné, aby Češi a Němci, v Čechách, na Moravě nebo ve Slezsku, vybudovali společný pomník obětem nacionálního socialismu, obětem rasismu a obětem vyhnání a tak vzpomněli všechny oběti násilí a pronásledování ? Přeji si, abych to mohl ještě zažít. Byl by to opravdový základ, společně řešit současné problémy.

Jako člověk, který spolu se svými rodiči a přáteli bojoval proti nacismu i komunismu a jehož strýc byl jako rukojmí zastřelen gestapem, se nemusím nikde omlouvat, ale sám vyjadřuji svoji lítost nad utrpením, které Čechům a Židům v Čechách, na Moravě a ve Slezsku způsobili Němci a také sudetští Němci ve jménu nacionálního socialismu. Národy by si měly odpustit všechno zlé, co si během historie způsobily, a měly by se přiznat k vlastním dějinám. Začneme společně zhodnocovat minulost, abychom tak vytvářeli budoucnost.

OBSAH:

dr. Petr Prouza: Neznámé osudy	str. 3
doc. dr. Hana Mejdrová: Trpký úděl - německá sociální demokracie v ČSR v letech 1937 - 1948	str. 6
dr. Václav Kural: Němečtí sociální demokraté v ČSR a jejich poměr k československé státnosti	str. 10
dr. Květa Hyršlová: Opravdu nad naše síly? (Česko-německé soužití, třicátá léta)	str. 19
dr. Zdeněk Radvanovský: Němečtí antifašisté v severozápadních Čechách	str. 28
doc. dr. Ctirad Kučera: Liberecký Den lidové kultury 1938	str. 38
ing. Jan Hon: K problému sebeurčení	str. 42
Jiří Loewy: Před padesáti lety, 500 metrů odtud	str. 45
Jak jsme to zažili a jak vzpomínáme:	
Olga Sipplová	str. 57
Erwin Solc	str. 59
Maria Hansová	str. 61
Oskar Kunzl	str. 61
Josef Müller	str. 64
Ernst Oppl	str. 67
Otto Seidl	str. 68
Gerold Umann	str. 69
Ilse Willmerdingrová	str. 69
Leo Zahel	str. 70
Volkmar Gabert: Boj německých sociálních demokratů proti Hitlerovi a Henleinovi	str. 75

NEZNÁMÉ OSUDY

Obálka a grafická úprava Jarmila Mašková
Překlady a redakce Daniel Michal
Foto archiv Nadace Bernarda Bolzana

1. vydání

Pro Nadaci Bernarda Bolzana vydalo nakladatelství Prago Media News,
Klimentská 30, 110 15 Praha 1, roku 1998
Tisk EKON, družstvo, Srážná 17, 586 01 Jihlava

ISBN - 80-902240-4-0